

W. Buch.

Betseri eestlased.

„Postimehe“ trükk.

E41220

W. Buck.

~~7.9522~~

Petseri eestlased.

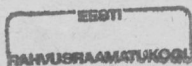
A 5209

„Postimehe“ kirjastus.

„Postimehe“ trüff, Tartus 1909.

1-05-01036

S i f u.

	lht.
Sissejuhatusjeks	3
1. Maa suurus, geografiatit seisukoht, loodus ja rahwa elukojad	7
2. Rahwa arv	11
3. Põlluharimine	12
4. Põllumeeste liigid, põlluharimise järg ja kõrvalised isisjetulekukhallikad	16
5. Ühesjanda nowembri seadus	17
6. Rahwafool	20
7. Rahwafeel koolis ja kirikus	30
8. Rahwaluule, kirjandus ja rahvus	31
9. Rahwa põlised pruugid ja kombes	43
10. Petseri eestlaste keel	47
11. Wenelane ja Petseri eestlane	54
12. Petseri maa ja aletu	60
13. Semstwo	62
14. Hariduseasi ja seltsielu	67
15. Wäljarändamine ja muud liikumised	68
16. Petseri	70
17. Ühisused ja seltsid	73
18. Lõpp	75

Wigade parandus.

59. lehekülje pääl kümnes rida alt: „Rikas talupoeg teab wäga hästi...“, peab olema: „Rikas talupoeg teab **fiin** wäga hästi...“

65. lehekülje pääl on öeldud, et maksuta lugemisetubasid olemas ei ole. Trükkimise ajal tuli teade, et **Wõrus** ja **Tallinna** s niifugused lugemisetoad juba käimas on.

66. lhf. 7. rida ülewalt: „mille eest talle 4-rublaline maks pääle pandi,“ peab olema: „mille eest talle **wakamaa kohta** 4-rublaline maks“ ju.

69. lhf. 11. rida alt: „tule hengepõllu man käia“, peab olema: „tule **kõ** hengepõllu man **kaia**.“

70. lhf. 10. rida alt tuleb lugeda: „Passiisid ja wäljarändamise-tunnistusi wõetakse **nüüd** Põhjeremaal enam kui kunagi enne.“

72. lhf. esimeses reas tuleb lugeda: „kes enamasti **na** „passi pääl“ elawad.“

78. lhf. 11. rida alt: „kas ütlus“ asemel peab olema: „kas **üteus**.“

Sissejuhatuseks.

Setumaa (Сетукезия, Полувѣрческій край, Setulesien) — nõnda nimetatakse Washteliina ja Rõpina piiridel seiswat Pihkwamaa põhja-õhtupoolset osa, kuna selle maa elanikka harilikult setulesteks kutsutakse.

Setule — nimi kannab sõimamise laadi. Kust ta on saadud? Kas ajajooksul hobusetronude päält selle rahwa pääle läinud, sest — nagu wanemal ajal oli ja osalt nüüdgi on — paljud Petseri eestlased kauplewad nahahobustega ning käiwad lehwade hobustega narusid ja muud kraami korjamas ning peawad wii-mase ajani üleüldse wäikest tõugu hobuseid.

Mõned arwawad, et see nimetus sõnast „seätu“ (segatud) on tulnud: „Petseri klooster katjus seda rahwast ju ammu wenelastega segada — muretseš Wene tšaaridelt maad, kuhu ta neid ja wenelasi sega-mini elama asutas“ — nii räägiwad wanemad petser-lased.

Olgu nimega kuidas on — jätame ta uurijate hoolets ja, et selle maa elanikud eestlased on ja Petseri nende lehkohaks, siis nimetame neid Petseri eestlasteks.

Meed algupäralsed eestlased on uurijatele huwitust pakkunud, paljude tähelepanemist enda pääle tõmmanud. Pääle eestlaste on nendega teisedgi tegemist teinud. Mit andis Peterburi „Keiserlik Wene Geografia Selts“ Dr. J. Hurt'ile 1903. a. uurimisteeakonnaks Setumaale ainelist abi, kuna Helsingi ülikooli professor R. Krohn temale Setu rahwalaulude korjamiseks abiks oli ja „Soome Kirjanduse Selts“ „Setu laulude“ trükkimise

enda pääle wõttis. Peterburist ja mujalt on teadusemehi seda rahwast waatamas käinud. Weel 1908. a. tegiwad Peterburi üliõplased siin rahwariteteft päewapildiüleswõtteid ja paniwad rahwa kombeid, elukombeid ja pidupruukisid tähele. Pääle selle tunnewad Setumaad weel n. n. wanawara korjajad ja rahwamiiside kogujad, kes selle maa risti ja põigiti läbi on käinud.

Muidugi tunneb Setumaad igaüks isemoodi, — üht huvitab üks külg, teist jälle teine.

Teadlased tunnewad teda kui tähtsat uurimisepeinda, katsejaama, s. o. tunnewad tema minewikku. Minult Eesti teadlased Dr. Hurt ja Dr. Kallas on siin minewikku uurides ka rahwa praegust elukorda tähele pannud, nagu nende kirjatööd näitawad *). Wanawara korjaja tunneb teda kui rahwaluule hallitat. Mis eestlasesse üleüldse puutub, siis: ta tunneb setut, kui rumalat inimest, kellega nagu lapslega ümber tuleb käia ja kelle kulul väga palju toredat nalja wõib teha. Teised rahwad, õigemini, nende teadlased, „kuulewad“ imestades, et Baltimaa piiril elada wäike pagana-rahwas, kes loomupoolest väga toores ja metsil olla, ja wenelased kinnitawad osalt nende arwamisi, nende kuulnud imet. Ja wõi see siis ime on? Kuidas wõiks wenelane ehk wäljamaalane setusid tunda, kui nad eestlasi, kes otse Europa akna ees seisawad, ei tunne. Weel XX a. s. räägiwad Wene kooliraamatud, mis miljonitele alg- ja keskooli õpilastele kindlaks tõehallitaks on, et „eestlane kannab pilli juukseid, musta tuube ja tema elumajad on kõik ilma korstnata“. Ja wäljamaa „üleüldise teaduse raamatud“ räägiwad eestlaseft, et „Põhja-Siimi lätlased ei mõista enam Läti keelt“ ehk muud sellesarnast. Eestlased, nagu näha, panewad

*) Я. Гуртъ — О псковскихъ эстонцахъ или такъ называемыхъ сетукезахъ, арастрѣкъ Кеiserl. Wene Geogr. Seltji „Iswestija“test“, XLI, 1; D. Kallas, Üht ja teist setudeft, E. Üliõp. S. Album III. j. 1.

pahaks, et haritud ilm neid ei tunne, aga „setoweli“ wististi sellest ei hooli, mis eestlane temast arwab.

Et siin Setumaad tähele panemata jäett, tuli muidugi sellest, et säält wiimase ajani waimlistest liikumistest midagi kuulda ei olnud; ning waitimine olla ju waimuwaesuse ja jõuetuse tundemärk. Kes santi saaja kutsub wõi waestlast waderiks wõtab! Kuni Setumaa ise waitis, waitis temast ka Eesti. Kui sa tahad, et sind tähele pandaks, siis hakka surema eht wähemalt karjuma. Aga setu ei karju. Ta harib hiljuteesi oma hingemaad ja käib aegajalt eestlaste maal pottidega „äri tegemas“, kuna ta nende pääle sugugi kade ei pruukinud olla, kes „Maa poole pääl“ tema nimel „Setu raamatutega“ äri tegiwad — „setu ambawalust“, „tarepalamisest“ ja „imellikust unenäost“ kirjutasiwad. (Wõi tohtisgi ta seda pahaks panna: et ta ise ole selles suuresti süüdi, et „Räpina Sults“ liiga palju odawat paberit walmistab.) Aga tõsi tõega! Mis pidi Setumaa häält tegema, kut tema naabridgi — Petseri wenelased, Eesti asunikud ja Wastfelliin — magasiwad. „Õõ oli katmas Setumaad ja pime tema rahwast.“ Tarwis magada, sest õõ on. Aga, ätisti „Siis kuulsin hüüdu hüüdama nii waljusti, nii wahwast“: Setumaale on päite tõusnud! Rahwateel on kiritus ja koolis lubatud! Maa on ärganud: setud hakkawad riietes ja elukommetes eestlasi eestlujaks wõtma ja Eesti keelt õppima! See rahwa osake sulab warsti oma rahwaga — eestlastega — ühte!

Et sarnastelgi lootustel olnud omajagu põhja all. „1906“ oli ju nii iseäralik aasta. Paljud eestlased röömustasiwad „rahwateeli reformist“. Asi seegi kurjal ajal. Aga seda röömu oli weel wähe: „1907. aasta mittemenelaste misjonäride koosolek Pihlwas“ lisas lootusi juurde . . . Kui lord juba rahwale unenudusi andma hakkame, siis nii, et tal meel hääks saab:

lubame eestlaste koolidesse rahwateele — Tallinnast
Satserinna kolgani!

Eestlaste setunaljast ei olnud Petserile veel küllalt,
kõrgeaaulised herrad wiskawad wõllanalja setka.

Keele poolest jääwad semstwo koolid muidugi endis-
tets, aga Setumaa sai siiski uuenduse: rahwateel
kirikus — see on „lubatud“. Setumaa kiriku ja hinge-
harimisega ei taha eesolew kirjeldus palju tegemist
teha, tema eesmärgiks on setude, Petseri eestlaste,
majandusline ja haridusline seisukord.

Materjal selle kirjelduse tarwis on a. 1907 ja
1908 järgmistest hallitatest wõetud:

- 1) Petseri eestlaste külad ja talud, s. o. rahwas ise,
- 2) Petserimaa alguskoolid,
- 3) semstwo ja wallawalitsuste kantseleid,
- 4) Petseri „raekoja“ (Городское Общественное
управление) kantselei.

Pääle selle tarwitasin Petseri eestlasti tundma
õppides mitut kirjatoõd, kust mõned tähendusel, arwud
j. m. wõtsin.

Kirjatoõd on järgmised:

- 1) D. Kallas, Kraasna Maarahwas.
 - 2) Elise Aun, Mälestused Setumaalt (Tosin
jutulefi. Turjewis 1898).
 - 3) D. Kallas, Üht ja teist setudest (E. Üliõpl.
S. Album III.)
 - 4) Dr. F. Hurt, Setu laulud (Helsingis 1904).
 - 5) Я. Гуртъ, О псковскихъ эстонцахъ
или такъназываемыхъ сетукезахъ.
 - 6) K. Ustawa, Pihtwa eestlased („Postimehe“
kirjastus 1908).
-

1. Maa suurus, geografilik seisukoht, loodus ja rahwa elukohad.

Setumaa, millele lõunapoolsest otsast, Pankowitsa kohalt, Wene külalad sisse tungiwad ja nii teda kuni Piufani lõhestawad, on wigastatud wäijasõra taoline maatükk, mis nelja walla — Lobodka, Petseri, Pankowitsa ja Irboska — piiridesse puutub. Tema kõige suurem pikkus — Leimannist Wõõpsu külani — ulatab umbes 60 ja keskmine laius 25 werstani. Ruutwerstasid mahutab ta enesesse umbes 700. Külalade arv, kus rahwas weel kõsifeks maarahwaks on jäänud, kus tema keel, kombed, pruugid oma algupäralisust alles hoidnud, kõigub 230 ümber ja nende suurus on 2—10 talu. Arwame aga nende juurde poolwenestatud külalad ja wanemad, uuemad ja ehitatavad talud puustuste pääl ja kõit kohad, kus neid wenelaste eht asunikude seas elamas on, — siis on nende külalade ja talude üleüldine arv 300.

Pääle lääne raja, kus ta Wõõpsu alewist kuni Illi mõisani Raskwa, Drawa ja Wastfeliina waldadega kokku puutub, — piirawad teda igast küljest Wene külalad; nad tungiwad mitmest kohast tema sisse, teewad tema piirid kõwerateks ja sakilisteks ning jünnitawad tema keskkohta lipi-lapiliseks, nõnda et ta wiimasel ajal kui rebitud ja paigatud kasulakäis wälja näeb.

Loodus selle wäitese maatüki pääl pakub õige palju waheldust. Kord tuletab ta Doni oblasti, kord ilusat Urali, kord kaljulist Soome, kord Krimmi

jügamaid orgusid, kord jälle Poola latu lagendikka meelde. Igalpool leiab looduseilu armastaja mitmeskest kaunidust, ilurikkust ja luulelist kolkutõla. Põhjapoolne osa — Piusast Wõõpsuni — algab lagedate wäljadega, mida metsaga kaetud wäikesed kõrgustikud ümbritsewad, ja lõpeb suure liiwapaluga, mida noor oksamets katab. Üleüldse on selles osas liiwane (супесь) vind. Lõunapoolne osa, mida Pefser oma ümberseiswate Wene küladega tahels kiilutab, on sawita (суглинокъ) pinnaga. Kõngastikud piirawad seda maaosa peaaegu igast küljest ja läiwad temast risti ning põigiti üle, kuid künka seljastikkude wahel on siiski palju lagedaid kohti, kus ilusad n. n. weerwad wäljad hääd wilja kannawad. Kõngastikud on enamasti metsaga kaetud; ja kus nad metsast paljad ongi, jääb jäetakse nad karjamaaks; põlluks tehtakse ainult madalamaid künkaid, millel pihkamisi tõuswad küljed on. Niisugused äkilised mäeküljed, mis Põlwa lääne serwas, Wastsekuuste Woorel, Pranglis, Krüüdneris, Otepääs jne. ammu põlluks on tehtud, ei ole siin weel atra ega ätte landnud.

Hääd põllumaad leidub nendes lõunapoolsetes külates, mis Salesje ja Pantowitza piiril seisawad, pääle selle Lasarewi ja Tsäältza ümbrustes, kuna kõige suuremat looduseilu Pefseri, Tuplewo, Obinitza, Ptiowa jne. ümbrused pakuwad; — siin on ülitoredad kõngaste ahelikud, mille harjadel leht- ja oksametsad haljendawad ning nende wahel orud, mille kitsaste jügamate põhjade pääl nobedad jõekesed keereldes sulisewad.

Üleüldse on Setumaa loodus täis luulelist toredust. Tasaste wäljade keskel näed külasid ja külatesi, mis ilu- ja wiljapuude salladesse warjatult päris muinasjutulist õnnede- ilma meelde tuletawad; nendest mööda jõudes meelitab sind metsane kõngastik ja pisikeste kitsaste orgude möö, mille külidel, kui effi-

tawal labirindil, otša ega algust ei näi olemat; selle järel ilmuvad walged ja hallid punaste triipudega liivarünkad, mida rohelisted murutäpid ja wõsastitud kaunistawad, kuna nende rinnakult aigutawad koopad ning õonestused waatlejas muinasjutulisi wiirastuslisi tundeid äratawad, kuid mõtteid tõsistele ajaloo radadele juhivad.

Järgmine pilt meie piisilehes perspektiives näitab suurepäralist paemurdu ja kollasid, mis metsapoolest waesed, kuid külade ja taludega tihedalt üle on külwatud ja ojadega ning ilurikkaste orgudega kaunistatud; — lõpuks näeme weel männituga kaetud künklisi liiwapalu, mõnda piisilest sood ja järwe ning sellega oleme — lõunapiirilt alates — Setumaa kitsamasse kohta, põhja tippu jõudnud ja Pihlwajärw hüilgab meie ees. See on Setumaa loodus.

Kõik on ses looduses kaunis, kõik seisab kottukõlas; wesi on kõige selle ilu ja elu hallikaks. Ja Setumaa ilu andja, elu ülendaja ning kauniduse kandja on Piusa jõgi. Djad ja jõed, mis wäikestest järwedest algawad ehk nendest läbi jooksewad, ühinewad enamasti kõik Piusaga. Jõekesed, mis Pihlwa järwe ehk Piusasse jooksewad, on temaga wõrreldes wäikese tähtsusega. — Piusa on Petseri eestlaste Emajõgi, ja rahwas nimetab ning ülendab teda oma laulus tihti.

Beatame siis Piusa juures pisut ja waatame tema jooksu.

Piusa algab Munamäe jalalt, suliseb ägeda ojana Saanja kiltmaalt läbi ja lootleb Petseri-Wõru piirina lõuna-põhja sihis edasi. Tamme ja Hilana külade wahelt läbi minnes pöörab ta idapoole, hakkab raudteega kõrwustikku käima ja — nad lähewad nii üheskoos Petseri poole Setumaale elu tooma ja tulewiku lootuseid looma. Kuni Petserini wõtab ta pooletošina jõekesi oma kalsju, teeb oma laenetele jügamama ja laiema ruumi, lasseb raudtee endast üle

minna, teeb läänaku ja hakkab woogusid põhjapoole weeretama. Siin wõtab ta weel mitmed hallikad ja ojad oma hõlma, tõuseb kallasteni täis ja pilgutab rõõmsasti oma kallastel seiswate külade poole. Rundrusest mööda jõudes ja Wene piirile liginedes saab ta järstu tufasets ja aeglasets, just kui ei tahaks ta Setumaalt Wenemaale weereda. Paari wersta pääl teeb ta mitukümmend äkilist läänakut, millega ta oma kiirust märksa tahandab. Sestniki kohal hüüab ta Setumaale „jällenagemiseni!“ jätab looklemise järel ja astub hääga wõimsate Wene külade poole. Siin näitse ta end awateleda lastma ja Petserit hoopis unustama ning otseteed Pihkwa järwele kihutama. Aga äkisti peatab ta, teeb järsu läänaku ja ruttab kirde-edela sihis Satsmanni küla poole. Kuid juba Saamistu kohal härutab ta, et üksigi jõgi wastu mäge pole läinud ja et Piusagi enam ualgi oma kodukohta — Munamäele — tulla ei wõi, waid Wene wainudele walguma peab. Jälle teeb ta järsu looga ja hakkab kui murelit lahtuja pikkamisi Peipsi poole kalduma. Küll ei raatsi ta niipea Setu piirilt lahtuda: pöörab Pullukinna ja Põrste kohalt weel kord kodupaiga poole ja püüab wiimases lootuses Serednä setudele rõõmsat pillu näidata ning neid vähemalt jumalaga jätma minna. Aga juba Saastrowa kohal tuuleb ta Pihkwa järwe wõimsat mühinat ja tunneb oma wäsimust, — teeb aeglase läänaku ja mõne filmapilgu järel ei tunne ta enam oma selget wett, mida ta teel nii emaliku hoolega kogunud ja kandnud, järwe kohisewates woogudes ära, — ei tunne iseennast Peipsi awarate kallaste wahel.

Petseri tõrged künkad ja kitsad orud ei unusta aga Piusat. Sina, kes sa siin ilu ja elu löid, tegid pääle selle palju tarwilikku tööd ära: panid siin oma hulga harudega mitukümmend westit ja palju muid töö-
todasid käima, — ja pelsid rehte, tegid jahu, jah-

watafid Petseri wäikepõllumeestele Erbosklast toodud gipsi ja kraasifid ning tetrasid willu; palju teed ja tood sa oma jooksul Petserimaale.

Kui selle pääle mõtleme, et siin tefsed jõed kõit pisikesed, weewaefed on ja et siin auru jõud tundmata ning lättesaamata asi on, siis näeme, kui wäga tähtis on Piusa Petseri ümbrusele. Sellepärast kuuleb ka Piusa rahwajuust palju kiitust, kuuleb palju algupäralist Eesti rahwaluulet, kui ka palju liigutawaid Wene laulusid.

2. Rahwa arw.

Petseri eestlaste arw kasvab jõudfasti. Küll wiib wäljarändamine neid iga aastaga perekondade-kaupa Siberisse, Wologdasse ja mujale; küll wõtawad Pihtwa, Riia ning teiste linnade kauplused siit endile iga aasta palju poisikesi ja noorimehi teenijateks, küll lähewad nendest mitmed mitmesuguste äriajamiste pääle; kuid kõige selle pääle waatamata ei ole nende arw kodumaal kahanemas, waid illa kasvamas. Kui nüüd kõiti Petseri eestlasi, kes kodumaal ja säält lahkunud, kokku arwame, siis saame arwu, mis üle 20,000 ulatab. Seda arwu on aga siin wõimata kindlaks teha ja sellepärast waatame ainult nende arwu, kes kodumaal elawad. Wiimasel kahel aastakümnel näitawad wallaraamatud hingede arwu järgmiselt:

Aastaarw	Rahwaarw
1885	12,549
1902	16,571
1908	18,675

Rahwa arwu kasvamine näib liiga kiire olema. Wõib ju olla, et arwudes wiga leidub, aga et wallaraamatud kontroli all seisawad ja neid iga aasta täien-

datatse ning parandatatse, siis ei wõi siin küll suurt wigasid olla. Nõnda wõime kindlasti arvata: Põetseri eestlaste arv on kaswamas. Ja see ei wõi teisiti ollagi. Waatame seda wäikest Eesti rahwaosa kui rahwast, siis on ta alles alaealine ja tema kaswamine on otse loomulik. Ja et tema kaswamine mitte wäike, mitte kiidur ei ole, sellest wõib järeldada, et tal elu ja terwis on ja et ta hariduseteel astudes arwu poolest weelgi kaswaks.

Senint on liikwa joomine ja „soola- ning sõna- tohtrid“, kehwa toit ja pääle selle weel suured paastumised rahwa terwisele palju kahju teinud. Nüüd, kus Setumaa pimedusesse juba kiiri tungib, hakkab nimetatud waenlaste jõud nõrlema.

Et rahwas nii paljudele terwiserikkujatele wastu on suutnud panna, tuleb sellest, et ta hääs liimas ja sellejuures põllutöös, külades elab.

3. Põlluharimine.

Põlluharimine on Põetseri eestlase esimeseks ja tähtsamaks tööks ja tal ei puudu selle pääle ka wana tutawat Eesti põllumehe hoolt, usinust ja osawust. Aga et põlluharimine siin siiski madalal järjel seisab, sellel on mitu põhjust. Olgu nendest esiteks kaht nimetada: maad on wähe ja sellegi harimist takistab hingemaa-süsteem. See süstem tülitab setut küll wõrdlemisi wähe: kuna wenelaste wäljade laius 1—3 sammuni ulatab, on setu põldude harilik laius 10—30 sammu. Wene külade suurus on 20—60 talu, setu külade suurus 2—10 talu. Ja see on ju wanast ajast nii olnud.

„Arä põimi pita põllu, üle laabe laia wälä“ — laulis Setumaa ammuft ajast ja „lata wälä laapmine“

pole siin mitte mõtteta alliteratsioon. Nii siis: suurem talistus ei ole mitte laiate wäljade puudus, waid üleüldse: wäljade puudus. On perekondasid, kus hinge pääle pool tiinu põldu tuleb, kuna heinamaa peaaegu täiesti puudub, nii et hobust pidada ei saa.

Muidugi on niisuguse põllumehe perekond õige laiali. Kogu jääb ainult perekonna süda — ema, ja wäikesed lapsed. Isa käib hobusega woori wadamas, pottidega kauplemas ehk muud sellesarnast kõrwalteenistust otsimas. Täisealised pojad, kes wäeteanistuses ehk mujal Wene keelt õppinud, lähewad kodust kaugele — teenistust otsima; tütreid käiwad suurpõllumeeste juures päewatööl. Üks poeg perekonnast käib koolis ja niipea, kui ta jääb walmis saanud — lähneb ta kuhugi ärikohta jooksupoisiks, tellneriks ehk otsib muud niisugust teenistust.

Nii elab hingemaa eestlane, kuni ta „kõrwalt raablemisega“ rikkaks saab, puustuse ostab ehk kuhugi alewisse ehk linna asub ja kauplemas hakkab. Teine tee, milles hingemaalane pääsemist näeb, on wäljarändamine — Siberisse, Wologdasse jne. Pääle selle tuliwad siin mõned mõisad ja muud maatükid müümise alla, läksiwad suuremates ja vähemates tükkides hingemaalaste kätte.

Selwiisil läksiwad külades mitme talulise maad ühe kätte, talude arm jäi vähemaks, talud saiwad juuremaks. Muidugi, kogukondse maapidamise juures ei saa keegi oma hingemaad müüa; aga — elu hüppab seadusest üle — kus maad müüa ei saadud, jääb müüdi „maa tarwitamise õigus“ teatud aja pääle ära, sest wäljarändajad, kui ta need, kes kauplemas hakata ehk suuremat maatükki osta wõiwad, ei mõtle kunagi müüa hingemaa pääle tagasi tulla.*)

*) Paljud wenelased annawad siin oma maad rendile ja lähewad linnadesse käsi- ehk wabrikutööle. Kui neid jääb uulitsale heidetakse, siis tulewad nad hingemaale tagasi.

Niiviisi tekitab Põtseri puustustel, endistel mõisamaadel ja küladesgi teadmise juurusega talusid, kus umbes sedamoodi põlbu haritakse, kui Eesti. Selle aastasaja algul leiame sääl juba tahhobuse pöörashta, wedruälet ja wäitheid rehepeksumasinaid. Karjalaswatamine seisab aga nendesgi taludes weel madalal järjel. Nlipalju suurematest taludest.

Üleüldse on hingemaalastel, kes loomi pidada ega maad wäetada ei saa, oma põllust wähe saaki. Nille kaswatamine ja harimine üle kõige Setumaa edenenud on, see on tuttav kuldaim — lina.

Mis Eesti linaharimise ajaloo Wiljandi, seda on Wene linaharimises Pihkwa, ja Põtseri ümbrus on selles asjas Pihkwamaa tähtsam osa.

Wiljandi on Eesti linakaswatajate kodumaa. Sääl idanes ja edenes see kultuur omal ajal jõudsasti. Kuid enne, kui ta täiesti wälja oleks saanud wõrsuda, pani ristitõheina kaswatamine tema kaswu sääl kinni. Wiljandist wiidi teda mitmelepoole, kuid kuskil ei läinud tema läsi wäga hästi ja Tartumaal astus ta päris wähhjaläitu. Laiale lagunes ta küll Tartumaal ruttu, kuid „edu“ polnud tal siin mailugi. Talusid ostis ta siin wähem kui Wiljandis, aga rüüstas neid rohlem kui kuskil mujal: 100 walamaa*) suurune talu külwas siin 10 walamaad linaga täis, sai sellest külwist harilikult 7—9 kaalu lina ja müüs neid madala ehk teadmise hinna eest ära; kõige kõrgemat hinda Tartu palju ei tunne, sest tema lina on kare, halvasti puhastatud, „narat luud“ ja triipusid täis.

Tartumaalt Wõru piirile jõudes hakkas asi parinema. Siin küliti lina wähem ja hariti hästi — Tartuga wõrreldes saab temast põllumees siin wäheha maakurnamise juures suuremat kasu. Wiljandi ja Pärnu

*) Minult künnimaa arwatud.

prohvetid saavad Munamäel kuulsa: Wõru lina on Eesti linade hulgas oma hääduse poolest kõige tuttavam. Aga Petseri lina käib Wõru omast üle: Wõru lina on walge, on triipudest ja luust puhast, kuid ta on tihti terge; Petseri lina on walge, hall ehk sinine ja sellejuures enamasti itka pehme ja hülgawa kiuga — on raske. Ja maad kurnab ta siin weel wähem kui Wõrumaal: wõrulane saab wata külwist 16—25 leifikat linu, petserlane sestisamast külwist 25—35 leifikat; 25—30 leifikat wata külwist — see on siin harilik asi, mida petserlane hääks saagiks ei pea. Paljud pisikesed Petseri talukesed külliwad harilikult „ühe mõõdu seemet“, j. o. 40—45 naela, ja saavad siit kiudu 12—18 leifikat, mis nad 40—50 rubla eest ära müüwad.

Kuidas aga Petseri lina niitaugele jõudis — wähest on siin tuntud Pihlwa linamaa, hääd kliima, täieliku roostepõua ja pehme weega tegemist? Need neli tulewad arwesse wõtta, kuid see pole siiski kõik. Petserlane kittub lina parajal ajal; seemne sarrutamisest ja peksmisest ta palju ei hooli, aga mis linasse puutub, siis awal dab ta siin suurt asjatundmist. Seiab ta, et tema tiigis wesi mitte kõige parem pole, siis kaewab ta uue ehk weab linad kaugematesse tiikidesse ehk ojadesse. Parajal ajal weest wälja wõttes laotab ta lina nii õredalt maha, et ükski kiud rohelist ei jää. On ta teda hoolsa „perrätaemisega“ pleekinud, kuiwatanud ja läbi masindanud, siis teeb ta oma „linakirwulõwist“ otse siidiliblila kannatuse ja ettewaatusega müügiwal mis.

Miisugust linaharimist õppiswad Petseri eestlased Pihlwa wenelastelt. See kubermang on üleüldse linakaswatamises kuulus, kõige paremaid linaharijaid leidub aga Pihlwa kreisis. 1880.—1890. aastatel kutsuti siit talupoegi mitmesse Wenemaa kubermangu linakaswatamist õpetama, mille eest nendele 50 rubla kuus makseti.

4. Põllumeeste liigid, põlluharimise järg ja kõrvalised sisetulekuhallikad.

1) Üks osa põllumehi on ilma hobuseta. Suure vaevaga peab ta lehma ehk lamba; aga kel heinamaad ei ole, ei saa mõnikord ühtegi looma pidada. Oma tiinu harib ta palgatud hobusega ja tema harilik lõikus on 3—6 seemet. Ta elab päewatööga, mida ta taludes ja mõisates leiab — Põtseri- ehk Wõru-maal. Suwel on kodu talle ainult võmajaks.

2) Teine osa, kes hobust ja lehma peab, sellejuures nārudega ja pottidega kaupleb ehk muud kõrwalteenistust otsib, elab kaunis jõultalt. Lõikus on siin 6—10 seemet.

3) Talud, kus mitme hingemaa ühe läes tarwitada, harivad põldu hääde põlluriistadega, sellejuures ka ristittheina ja kariloomi kasvatades; pääle selle on neil tihti mingisugune kõrwalteenistus — lammaste ja loomade ülesostmine, hobusteparseldamine, lubjapõletamine jne. Need elavad jõultalt. Lõikus 8—16 seemet.

4) Suured talud puustuste ja endiste mõisate maadel, kui ka külades, elavad umbes niisama kui Siivimaa talupidajadgi, s. o. ilma kõrwalteenistusega.

Lammastepidamine on — Baltimaaga võrreldes — suur, karjakasvatamine aga veel väite.

Kõrswilja ja kartuli kasvatamine on suuremates taludes seesama, mis Baltimaa renditaludes ja kehwe-mates päriskohtades; hobustekasvatamine niisama.

Wiljapuuaedasiid on rohkesti, kuid nende eest ei kanta hästi hoolt, ja nii ei tule nendest palju kasu; mõned ükshilud talud müüwad puuwilja.

Endisel ajal, kus Setumaa veel metsarikas oli, otsiswad paljud P. eestlased tölatiajamisest, jõepõletamisest ja niinekiskumisest majapidamisele abi; nüüd on need sisetulekuhallikad kadunud ehk kadumas. Mil-lest Setumaa väikesed metsad ja sood weelgi rikkad on,

need on kuni seened ja marjad. Mendega teenib perekond suwe jooksul 50 rubla ehk veel enamgi. Mahahobuste kauplemine, naru- ja potivahetus ning lombitorjamine kestab veel tänapäevani edasi. Pääle selle teenib mõni põllumees lubjapõletamisega aastas 100—200 rubla, kuna see tema põllutööd sugugi ei talista, sest lubjakiwi leidub mõnes kohas nii rohkesti, et mõne päevaga ahjutäis kottu meetakse.

Wiimasel ajal ostavad mõned lambaid ja kari-loomi Peterburi saatmiseks, kuna see kasulil kaubaa-jamine siin senini ainult Pihtwa lihunikkude käes seisib.

Lõpuks nimetame üht kihwtist fissetulekuhallikat, millest paljud enpile kasu püüavad ja seda ka saavad: Liikwa (eeteri) ja wiinaga kauplemisest. See äri on siin nii laiale lagunenud, et enam ühtegi küla ei ole, kus salakörtisid ei leiduks. „Mä küläh om kuus tallo ni kümme körtsi“ — kaebatakse siin ja see kaebtus on üsna õiglane. Tihti leidub talusid, kus peremees ja kodapooline, kus poeg ja ema ehk muud perekonna-liikmed üksteise wõidu eeterit ja wiina müüwad.

Siin juhtub siis sagedasti, et ühe talu körtsmilud üksteise pääle politseisje kaebtusi kannawad, millele siis läbiotsimised, kohtud, trahwid ja arrestid järgnewad.

5. Üheksanda nowembri seadus.

Õfiteks ei pandud „üheksandat nowembrit“ palju tähelegi. Küll sai rahwas wallawalitsuste ja teiste asutuste läbi peagi teada, et „nu wõi maa är mõõta ni krepastihhe saata“, aga mine tea, milleks see hää on. Üht aga mõistis ta: maad on wähe ja mõõtmine et too teda juurde. Mõned arwasiwad koguni, et mõõtmisele maksude kõrgendamine järgneb. Ja kuigi warsti asja sisust aru saadi, ei jõutud äristi midagi ära teha: ühed oliwad poolt, teised vastu. Kus siis wiimati küla ühisele otsusele jõudis, sääl teatati sellest Pihtwa

maaparandamise komisjonile (землеустроительная комиссия) ja see toimetab küllamaad ilma maksuta kruntidesse. Kus aga ühtikud oma maad ära mõõta ja kinnitada tahtsiwad, sääl läks asi palju maksma. Oma 2—3 tiinu mõõtmise eest pidi peremees 10—20 rubla maksma ja pääle selle veel mitmesugused kulud kandma, kuna tema „ärakinnitatud“ maa 20—30 ribateses ilka üle küla laiale jäi.

Ühtikud talud ei arwanud seda asja nii tähtsaks, et siin tiinu päält 10 rubla maksta. — Sügisel (1908) aga, kus maatüsimus wolikogus harutamise alla tuli, tõusis jutt: „See seadus wõetakse tagasi, wolikogu ei wõta teda wastu.“ Nüüd hakati ruttama.

Kes krundi sai, lastis sellest ruttu kaardi teha ja saatis selle ühes tarwiliste paberitega kinnitamisele.

Kes seda aga ei saanud, lastis siiski mäa ribad wiisi ära mõõta ja kinnitada. Ruttamine oli nii suur, et siin maamõõtjad päewas 15—40 rubla teenisiwad. Tuli ette, et maad lume all mõõdeti; ja et lumi õhuke oli ning seegi wahete-wahel ära sulas, siis mõõdeti siin maid jõulu-luuni.

Peab tähendama, et wälj ar a n d a m i n e kruntiajamises tähtsat osa mängis. Kes wälja mõtlewad rännata, tahawad siin maast lahti saada, aga kes tahab teda ribadena osta? Ostab keegi näit. 2—3 talu maad, siis saab ta 30—50 põldu, mis mitme wersta pääle laiale külwatud, millejuures mõned nendest ainult paarkümmend ruutsülda suured on. Wäljarändajad kui ka need, kes maid endi kätte koguda tahtsiwad, oliwad kruntiajamise poolt, ja kus niisuguseid palju oli, sääl wõitsiwad nad tihti terve küla oma poole.

„Ühetskanda nowembri seadusel“ on hingemaade kohta nimelt see tähtsus, et nüüd kitsaste lintide asemele laiad wäljad wõib teha, kus enam kultaraliselt põldu saab harida. Paljud külad on seda ära tundnud

ja maa fruntidesse ajanud. Muid muudatusi oli enne, nagu pärastgi.

Juba ammu enne seda seadust oliwad mitme talu maad ühe talu käes. Üks pani maad wõla eest pandiks, teine andis rendile, kolmas müüs maa tarvitamise õiguse naabrile ära ja rändas wälja jne.

Maade frunti ajamise s. o. hingemaa süsteemi lootamise kohta, wõtame lõpuks mõned arwud.

Arwudest, mida siin toome, langeb umbes pool osa P. Eesti külade pääle. (Srboska wald, kus walla liitmetest ainult $\frac{1}{10}$ P. eestlased on, jääb siin arwamata). Kuuendas Pihkwa semstwo jaostonnas, kus wenelasi ja Betseri eestlasi peaaegu ühewõrra elab, on hingemaa-süsteemiga lugu järgmine: 1. jaanuarist 1907. a. kuni 1. aug. 1909. a. on kolme Setumaa walla pääle 1277 peremeest fruntiajamist nõudnud. Frunti aetud ja ära linnitatud on:

Wallad	talude arw	tiinude arw
Betseri	97	789
Panikowitši	175	2113
Slobodka	11	170
	283	3072

95 talu, enamasti külade-kaupa, aeti Pihkwa maaparanduse komisjoni poolt fruntidesse, teised frundid tehti peremeeste kulul: komisjon läib, nagu see üleüldiselt tuttav, lanasammul — peremehed ei läbenud tema abi oodata.

Siis on weel 620 talu, kes fruntisid saada ei wõinud, sest et küla selle poolt ei olnud ja hingemaaad ribadena, nagu nad oliwad, ära linnitada s. o. külamaa küljest wälja eraldada ei lastnud. Niisugustes taludes ei ole „linnitamisel“ seni isearalisk tagajärge märgata. Frunti aetud taludes aga hakkab põlluharimine paranema. Muretsetakse paremaid põlluriistu ja wõetakse igapidi parandusi ette. Wäljasüsteem aga on wiisa muutuma.

6. Rahwakool.

Rahetšakümnenndatel aastatel oli raamat ja kirja-
täht rahwale weel iseäralikult saladusels — arusa-
mata asi, imeasi. Mõned üfsitud inimesed meestesooft
oliwad iseäralistel juhtumistel kooliharidust saanud ja
fiis ka koke Setumaalt lahtunud, nti et rahwas enda
kestelt tõusnud haritud inimest (kirämõisijat) näha ei
saanud. Nii jäi lugemine ja kirjutamine rahwale pühaks
saladusels, mida ta mitte kätte ei wõinud saada. Siin
hakkas aga rahwas kooli tarwidust tundma — taheti
poislapsi kooli saata: „Op tsurakõne *) Winne kiilt,
om-paremb soldanis minnä ni muidu kah elon timmä
iks, waja om; a lu saase wiel nii targas, et mõne
amede pääle wõetas!“

Kuid mida pidi poistega pääle hakatama? Kooli
otfiti Wene kooladest. See leidus warsti ja ei olnud
tarwis wäga kaugele teda otsima minna; aga jää
tõusis uus talistus ette: tsurakõne mõista ai Winne
kiilt! Opi Wene keel kätte, fiis tule kooli!! — nii
ütles kool sel ajal ja pani oma ulse Betseri eestlase
eest kinni.

Mis teha? Mõni isa tahtis fiis — maksu mis
maksab — eesmärgile jõuda: poega koolitada. Ta
pani poja Wene talusse karjaseks — nõnda ütelda
ettewalmistamise-klassi. See maksis mõnikord emale ja
lapsel palju pisaraid, palju tüli ja raskust, sest lapsed
ei olnud harjunud „wõõrast leibä söömä“, — nad
oliwad itla wanemate juures suures wabaduses üles
kaswanud. Siin ei wõinud aga midagi parata, —
isa ei andnud järele. Oli fiis tsurakõne „Wene keele
kursused“ surwel läbi teinud, astus isa sügisel juba
suurema õigusega kooliõpetaja ette ja nõudis poja kooli
wõtmist. Wõetigi wastu.

*) Poisikene.

Kuid tema karjas õpitud keel oli na puuduline, et kooliõpetaja temaga kuidagi ei arwanud lorda saama; pani ta juba raskets Wene lapsi, kes rahwa murrakus räägivad, kirjakeelele päenutada, mis pibi ta siis mittewenelase lapsiega, kes seda keelt — nõnda ütelda — läbi aia õppinud, tegema?! Kõige paremal juhtumisel wõttis ta lapsi weidrat keelt näerda, kuna ta aga pahas tujus olles teda hurjutama hakkas. Selle kui ta teise „metodi“ juures tundis laps end haawatud olema. Tema ja kooliõpetaja wahelord oli halb ja õppimise-tuju ei tahtnud alatt tulla, ei wõinudgi tulla. Ka koolilastega ei olnud ülfifutel „ematu-lastel“ suuremat õnne. Mida rohkem tsurakõne wenelastega räägib, seda rohkem naerdakse ja pilgatakse tema üle. Ja mida wõiks see wallatutelt koolilastelt muud loota, kes nende emakeelt halvasti räägib?

Misfugune on nüüd see kool? — Tunnil jätab kooliõpetaja sind waitfelt istuma — keelt kuulama, wahetunnil ei jää sulle keeleharjutustets pääle kuulamise ja tuskamise palju midagi. See on esimene koolitalw. Teisel talwel wõetakse see „tähest kursusest“ läbitäinud laps esimesesse jalku — aabitfõõppijate hulka — hakatakse talle lugemist ja kirjutamist õpetama. Keeleharjutust, kõnelemist on siin wähe, sest Wene lastele pole seda tarwis: tähtede kottuweerimine, tähtede ja ülfifute sõnade ning laujete kirjutamine — see on semstwooolis esimesetalwe = lapse (первозимникъ) osa. Kust tuleb siin keel? Kuidas wõib laps teisel ja kolmandal kooliaastal rehkendust, geografiat õppida ja arusaamisega lugeda? Seda semstwoool ei küfinud; 4—5 talwe õppimise järele läts tsurakõne siit oma osaga: masinlit lugemine, Wene keele tähtedega oma sõnade kirjutamine; rehkendusest, geografiast ja muudest teadustest polnud tal midagi, mida ta tegelikus elus kasuga oleks wõinud tarwitada.

Kiisfugune „kooltet tsura“ ei äratanud rahwa

seas uusi püüdeid loolihariduse järele, ei aratanud lugupidamist looli vastu: Mida ma latsõst sinna saada? Kakaai ma tu peräst umma last windläse manu tarja panma!"

Nii seisis looliast. Minult mõni ükšil perekond saatis oma lastest ühe poisikese looli ja seegi ei saanud jäält midagi niisugust, mida alghariduseks võiks nimetada. Säääl saidwad juhtumise-kombel mõned Peterburi „suured isandad“ kuuljat Petseri koostrit vaatamas täies Petserist üht ja teist teada, muu seas ka seda, et sel hõberikkal õigeusklikul „isuhna“ rahwakesel looli ei ole, et ta Wene keelt ei mõista ja sellepärast jutlusest ning jumalajõnast aru ei saa, „õiget jumalat ei tunne, ja „pagana-kombeid“ wisalt alles hoiab ning auustab, s. o. ristiniimeseks saada ei taha, wenelane olla ei püüa, kuna ükšikutest haritud pooleusulistest eht-wenelased ja tõsised jumalakarlitud inimesed olla saanud."

Viimane teade — lool teeb pooleusulise tõsiseks wenelaseks, rõõmustas „suuri“ monarhistisid wäga, iseäranis aga „kirikukooli-isakesi" — Pobedonoštsewi. Kohe wõeti „hariduse põllul" uuendusi ette: awaldati soowi, et koolid Setu lapsi ilma mingisuguste eeltingimisteta vastu wõtaksiwad ja nendele Wene keelt ja ustu õpetaksiwad. Kirikukool latsus muidugi seda soowi täita.

Erapooletud semstwo looliõpetajad aga ei pidanud neid soovisid seaduseks, ei wõtnud nende ees mütsi maha; päälegi oliwad semstwo-koolid wenelasi ülearugi täis, sest koolisid oli tol ajal weel wäga wähe.

Nii lõiwad semstwo looliõpetajad käega ja käisiwad oma rada wanal wiisil. — „Kes on see isand, et ma tema sõna pean kuulma? Mis on poluwermit, et Wene lool ennaft tema pärast pahandaks! Selharidus, mida küla tarjamaal maksuta antakse, on poluwernikule alguskooli astumiseks tarwilit!" — Nii ei olnud uuendustest seni weel midagi märgata. Aga Wene keelt

mõistjate setude arm hakkas sel ajal kasvama. Tegelik elu ise katjub rahwa „tanget keelt“, hüüab „ehwata!“ Wene piiril tekkib ikka enam ja enam külafid, kus maa-rahwas wenelastega segamini elawad ja siin räägiwad lapsed, kes Wene laste feltis üles kaswanud, koolieasse jõudes sedawõrd Wene keelt, et kooli pääsemises neile sellest küljest keegi takistusi teha ei saa. Pääle külade sünnib seda ka puustustes, kuhu nad wenelastega korrustikku elama asunud. Nii awaneb rahwale kool wäga pikkamisi. Tähendatud aastakümne lõpul leiame siinsetes Wene koolides setusid ainult mõned profsendid.

Betseri eestlaste kooli ajalugu algab 1890. aastal, kus D binitšas, kõige paljemas külade murrus, kahellassiline kihelkonnakool awatasse. Mõne aastaga tõusis siin poisilaste arm saja pääle (tütarlaste kooliskäimine oli siis alles kuulmata asi). Kooliõpetajad armasiwad esiteks, et siin töötamine üle jõud käib ehk päris wõimata on, sest et lapsed enamasti umbkeelsed oliwad; pea aga harjusiwad nad endi õpilastega ära ja töö hakkas edenema. Teise talwe lapsed räägiwad juba Wene keelt ja kolmandal koolitalwel ei tee keeletüsimus kellelegi pääwalu. Teed koolile tajandati mitmest küljest: kooliastujate hulgas ilmus ikka enam Wene keele mõistjaid ja umbkeelsetega mõistisiwad kooliõpetajad nii ümber käia, et nad kahe talwega keele ära õppisiwad. Nähes, et tsurakõne „Winne keele ja kirä tundmisega“ koolist wälja tuleb, saatsiwad mõned ärksamad setud juba tütarlapsigi kui imeasjaks siia õppima. Minewa aastasaja lõpul töötab kool läbikäandu 150 lapsega. Kes kooli korrapäraft läbi käinud, leiab oma keele- ja kirjatumdmisega ärikohtades ja mujal teenistust, ja kes niisugustest koju jääbgi, on koolist nii paljugi kasu saanud, et kirjandust wõib lugeda. Ja leidubgi siin sel ajal juba lugejaid, iseäranis on Leo Tolstoi noorte setude hulgas kiidetud kirjanik.

Selle aastasaja algul muudetakse Obnitsja „Setumaa ülikoolis“: Meljas kooliõpetaja ja pädagogika-jaoskond tuleb juurde, nii et kool kuues jaoskonnas töötab ja kasvandikule, kes terve kursuse läbi teeb, kooliõpetaja õigused annab (звание учителя школы грамотности), nagu meile ministeriumikooli wallakooliameti pääle „õigused“ annab. See nõuab aga 6—8 aastat õppimist, mis setule liig pikk ja tüütu näib olema. Koolis läidakse harilikult 3—5 talve; ainult mõned üksitud teevad kursuse läbi, kus nad siisgi nim. kooli ametit ei himusta, vaid kauplustes ametisse astuvad ehk Pihtwa koolidesse edasi õppima lähewad. Lootus, mida „Setumaa ülikool“ andis: siit tulewad kooliõpetajad, kes rahwaleelt mõistawad, ei läinud täide.*) Meid piisiteki koolisid, kus kooliõpetaja aastapalgaks 140 rbl. (sadanelikümmend rubla) on määratud, on mõned awatud ja tahetakse weelgi awada, kuid kooliõpetajateks sinna pakuvad endid rahwa seas tõusnud jefreitorid, kes Dwinski ja Jeniseiski polludes hariduse jaanud. Obnitsja kooli kasvandikkudest on senini ainult kaks niisuguse koha wastu wõtnud. Jah, kuna Cesti nooredmehed 60—100 rubla eest koolimeistri abiliseana naturalmetodi illes higistawad, ei himusta Betseri eestlane iseiseiswa kooliõpetaja ametit 140 rublalise palgagagi. Obnitsja kool ja школа грамотности ning nende wiimaste tulewit on lahutatud. Obnitsja pädagogika-klassi tarwitasiwad mõned Wõrumaa eestlased ja Betseri wenelased, need aga, kelle päralt see kool on, ei püüa jääl antawat attestati: 1903 lootati see jaoskond ära ja — Obnitsjas on tänapäewani lähellassiline kihelkonnakool, mis kolme kooliõpetajaga wiies jaos töötab. Muu seas tutvustab ta oma

*) Setumaal emakeelseid erakoolisid asutada — sellest on siin küll räägitud. Kas walitus siin erakoolisid lubab — on küsitaw. Wiit ei ole senini jarnast luba weel keegi „palunudgi“.

lastwandiilla kirjanduse-teoriaga (теорія словесности), ajaloo ja matemaatilaga kaunis hästi. Siinse rahwa seas on ta laialt tuttav ja Wõrumaa walbadestigi on paljud siin õppinud. Wilmastel aastatel on laste arv 150 ümber.

1908. a. kujuneb õpilaste arv järgmiselt:

Peetseri eestlasi (10 tütarlast)	91
wenelasi	8
eestlasi (asunikka)	12
eestlasi (Wõrumaalt)	20

Üleüldine arv 131

Praegu on pääle Obinitša weel kümme kooli kihelkonna- ja semstwo koolisid, kus Peetseri eestlasi suuremal arvul õppimas on.

Et neid küll igas koolis wilmastel aastatel juba ilma „eelhariduseta“ (s. o. karjastäimine Wene talus) wastu wõetakse, on tingimised siin ilklagi halwad: esimesel talwel on ta enamasti „wabatahtlik kuulaja“ — talle ei õpetata peaaegu midagi — ja alles teisel sügisel wõetakse ta esimesesse jaostonda wastu. Üleüldse on siin kõtkidel, kes kooli tulles rääkida ei mõista, õppimine raske. Sellepärast jäetakse siin sagedasti seegi ruum tühjaks, mis wenelastest wabaks saanud ja setudele määratud.

Minult need wähesed koolid, kus wenelasi wähe on, ei jäta setusid tähelepanemata. Siin harjub kooliõpetaja nendega ära ja seab oma kooli nii sisse, et ta juba esimesest koolipäewast lastele midagi wõib õpetada, et nad ilma tööta ei istuks ja igawust ei tunnaks.

Et rahwakooli üle enam-wähem õigele otusele jõuda, waatame kooliõpetajaid ja nende arwamisi rahwa kohta.

Semstwo kooliõpetajateks on nooredmehed, kes Pihtwa kooliõpetajate-seminaris hariduse on saanud,

ja naesterahwad, kes mingisuguses koolis õppinud ja waimuliku seminaris juures eljama teinud.

Wõtame esiteks seminaristide arwamised, mis enamasti löiwid ühte lähewad. Mida üks ütles ja teine täiendas, seda kolmas kinnitas, harwa rääkis nendest mõni üleüldistele arwamistele wastu. Kõikwõttes sisaldawad seminaristide arwamised umbes järgmist:

„Mis üleüldise ütelda, siis — töw meie semestri-
koolis pole just wäga raske. Inspetktor läib harwa
kahe-kolme aasta kohta wast korra ja ta ei nõua meilt
mingisugust karwapääljust ega anna palju eestirju;
töötame ilma tunniplaanita, õpetame, mida millal tar-
wis tunneme olewat. — Jah, häda poleks midagi, aga
setufesed! Wiimasel ajal hakkawad nad kooli kippuma
ja meil pole õigust neid enam tagasi saata. Jumal hoidku!
Kuidagi ei mõista teda õpetada. Midagi ei saa aru,
kas seleta wõi mitu korda! Keel tal nii weider, räägib:
teised lapsed naerawad. Mis nendega teha? Ma
ei wõi ometi nendega jännata: teisi on rohkem. Pean
neid jätma ja teistega edasi minema. Esimesel talwel
on nad mul tagumiste pintide täiteks, järgmistel kooli-
talwetel aga loormals kaelas ja muud midagi! Keele-
puudus pole ainuke asi, mis neid wastikuks teeb: nad
on metsitud ja sõnakuulmatad, õpetundide ülesütlemises
jälle arad ja aeglased. Ja kõige selle juures on nad
weel hoolitud, laisad. Atnult mõnel üksikul on hinu
õppida, kuid — needgi ei jõua wenelastega mõistelda.
Aga koolis käima on nad hooljad — päewast-päewa.
Ma et tea, mis nendega pääle hakata. Kui neid mu
kooli rohkem tuleb — lähen ära! Otsin teise koha, kus
Setu lapsi ei ole!“

Ja see kaebamine on arusaadaw: mis raskustega
oleks siin kooliõpetajal wenelastele algõpetusi andes
tegemist? Keel, mis Baltimaa rahwakoolis löiwid jõuu
ära neelab, ei tee siin mingit raskust; rehkendusest ja
geografiast ei nõuta sugugi rohkem kui muulaste koo-

libes. Kirikulaul ei loorma kooli sugugi, katelismus on luterlaste omast kümme korda tervem, piiblitlugu poole lühem; kiril ega rahwas ei nõua mingisuguseid eratõõsid. Kõibe seba filmas pibades saame aru, mis-pärast „tummad“ lapsed semstwo kooliõpetaja meeleära-heitmisele ajavad. —

Oh! kui õnnetu oleks sa, semstwo kooliõpetaja, kui sulle õffel unes näidataks „Прибалтийский натуральный методъ“ ja selle juures ühe aasta jagu eestkirju, mida õpetaja ja inspektor andnud, ning lõpuks weel kirillitub, „rahwameheltised“ ja seltsitegelase kohused ning tööd. Waene mees! Murtult lamatsid sa hommitul oma woodis, kus sa iseennastgi ei tunne ja — kui sa weel üles tõused, siis hakkatsid sa küll kübar-sepa-ametit õppima.

Sa tõesti, kui kooliõpetaja, kes Wene koolis töötanud, kord juhtumise-kombel Petseri koolis ametisse hakates oma ees „tumma“ koolituba näeb, siis on ta otse meeleäraheitel. Kuidagi-wiisi katsub ta sita talwe üle elada ja — põgeneb ära s. o. otsib omale jälle Wene koolis koha. Minult need, kes oma õppimisi lõpetades siia sattusiwad, ilma et nad Wene koolisid tegelikult tundma oleksiwad õppinud, jääwad kohale ja harjutwad siin lastega ära. Terwel Setumaal leidub tats kooliõpetajat, kes lauemat aega „maarahwa“ koolis töötawad ja töõga ning õpilastega rahul on; teised, kes siia juhtunud, on läinud ehk minemas.

Kes praegu Setu lapsi õpetab — see on n a e s t e r a h w a s, naesterahwas, kes raskuste ja nurjaminekute juures enam lootuserikkaks jääb, kui meesterahwas.

Kui lootustest rääkida, siis peab tunnistama, et siinsete naiskooliõpetajate lootused — oma koolitöö tagajärgefid näha — täide on läinud. Mendel pole asja oma õpilaste pääle kaebada. Koolid on korras, lapsed käiwad päewast-päewa koolis ja töõ lähleb jõudfasti. Mõned naiskooliõpetajad mõistawad natuke

Setu keeltgi, mida nad esimesetalwe laste juures ka tarwitawad ja nõnda igas jaostonnas omaga wälja tulewad. Naistkooliõpetajate otsused setude üle on üleüldse paremad kui seminaristide omad, mõned nendest aga räägiwad Setu lastest päris kiitwalt.

Üks naistkooliõpetaja, kes enam kui kümme aastat Põhjala eestlasi, on õpetanud, räägib nendest järgmiselt:

„Meie (wenelaste) juures arwatakse harilikult, et sel rahwal andeid ei ole. Mina seda õigeks tunnistada ei wõi. Ma leian, et setul kawalust on, mida aga mitte kurjaks kawaluseks ei wõi pidada (ХИТРЫЙ, НО НЕ ЛУКАВЫЙ, НЕ КОВАРНЫЙ) ja kawalus on juba ometi üks ande tundemärk, loll ei mõista kawal olla.

Mis lastest üleüldse ütelda, see on järgmine: julge, wallatu, rõõmus — elaw iseloom. Arga ja kartlikku setut pole ma leidnud — ta on üleüldse julgem ja wallatum kui wenelane. Õppimises ja edasijõudmises on nad umbes sedasama, mis wenelasedgi. Muudugi, kergem on wenelast õpetada kui umbkeelset, kuid setude õpetamine pole siiski koormaks. Keel pole siin jugugi wõitmata raske. Teisel koolitalwel räägiwad nad Wene keelt kaunis puhtalt, kolmandal ja neljandal talwel ei tee keel enam tuskil taktustusi ja kes weel kauem koolis käiwad, neid wõid keele poolest wenelasteks pidada. Kuid nad ei käi kaua koolis, nad ei taha õppida, see on nende suurem wiga. „Meil natulene aga harridust waja — mis me suure koolitarkusega teeme? Oleme põllumehed ehk hakkame kauplema!“ räägiwad wanemad. Kuidas niisuguste wanemate laps õppida püüaksigi! Nad õpiwad 3—4 talwe ja jääwad siis koju.“

Nitpalju Setu rahwakoolist. Mis siin iseäranis filma totkab, see on — kooliõpetajate üksteise wastu käiwad arwamised. Osalt oleme eespool juba neid põhjusti tundma õppinud, mis-

pärast siin seminaristide ja naiskooliõpetajate arvamised rahwa kohta nii järsku lahku lähewad; olgu siin weel mõned tähendused.

Koolitöö selle umbkeelse rahwa juures, kes senini kultura-elust eemal esialgsel loodusrahwa wiisil elanud, on niisama raske kui inimeselapsele jõumist, rääkimist ja lõndimist — kõike ühe korraga õpetada. See on töö, millega ainult emalil hool korda saab, — Wene-maa seminaristide ei ole see sugugi kohane. Naesterahwas ja laps — need kats olewust mõistawad ilka ülsteist, need kats tunnewad ülsteist ka siis, kui nad rääkida ei wõi.

Ja see lapselil wallatu iseloom on naesterahwale ilka arusaadawam kui meesterahwale. Kui leskkooli haridusega naesterahwas selle looduselapse hinge-eluse ja iseloomusse tungida ei jõua, siis semina-rist ka mitte.

Toome lõpuks Cesti ja Seturahwakooli st lühikese wõrdluse.

Jätame siin harutamata, kunas Cesti kool ilmale tuli ja kas ta kunagi rahwakooli nime ära on teeninud ning wõtame ümargused arwud.

Cesti rahwakool on 100 aastat wana.

Setu rahwakool on 10 aastat wana.

Cesti rahwakool on pääasjalikult wallakool, kus wäikese haridusega meesterahwad töötawad; Setu kool on semstwo- ja kihelkonnakool, kus leskkooli haridusega naesterahwas ehk semtnarist töötab. Cesti koolis on usuõpetus ja kirikulaul oma suurte nõudmistega suureks koormaks. Setu koolis pole ta seda mitte, sest usuõpetusena õpetatakse siin ainult: 1) Jumala 10 käsku ja usutunnistus, millejuures kirikuisade seletusi pähe ei õpita; 2) 10—20 lühikest palwet; 3) piiblist tähtsamad tübid jne. Cesti kool ei õpeta mingisugust keelt

nii palju, et teadust ja ilufirjandust kasuga lugeda võiks; Setu rahwakooll aga õpetab nendele, kes kooli tulles rääkida mõistavad, niipalju Wene keelt, et nad firjandust lugeda võivad.

7. Rahwakeel koolis ja kirikus?

Seda silm tõepoolest ei ole. Aga on midagi, mis niisugustele „lootustele“ põhja pani; kuid lootuste põhi pole asja enese põhi.

Waatame, kust need lootused tõusivad.

1907. a. harutas „Bihkwa eparhia mitterwenelaste misjoni-koosolek“ jeda asja — mispärast paljud Gr.=katol. usulised eestlased ja lätlased (Ev.=Luth. usu kihutuse pääle, mis teatud usuwabaduse manifestile järgnes, Gr.=kat. kirikust lahkunud ja tulivad otsusele: „Sellepärast, et nendele koolis ja kirikus. usku arusaamata keeles õpetatakse.“ Koosolek palus nüüd, et muulaste Gr.=kat. koolidesse ja kirkutesse rahwakeel lubatagu. See palwe wõitis waimuliku ülemuse tähepanemist: palwet täideti. (Rahwakeel on rahwakoollis lubatud, aga kas „luba andjad“ pääle usuõpetuse weel millegi pääle mõtlewad?) See otsus läib terve Bihkwa kubermangu kohta ja nii siis ka Setumaa kohta.

See nüüd ongi, mis eestlastele suuri lootusi andis ja neid Setumaale õnne soowima ajas. Aga palju võib siit loota? Mis tahaks küll kirik elu ja walguse kasuks teha! Kui preestrite hulgas rahwa sõpru ongi, siis — nad võivad rahwa pärast wast ainult taewastja ette eestpalweid landa. Kui nad tõsist häält tõstavad, siis pole nad kaua enam preestriteks. Selle tõendamiseks polegi tarwis laugelt näitusi otsida, meie kolme-duuma eluiga patub neid küllalt.

Aga on alles küsimine, kudas kirik-gi rahwakeeles rääkima hakkab. Pandi (1907) tähtaeg: kes preestri-

test 5. aasta jooksul rahwateelt ära pole õppinud — saab ametist lahti; aga waerwalt wõib see nii minna. Usuelus pole senini muud muudatust, kui et terve Setumaa kohta üks rahwateelt mõisija preester luba on saanud misjonäriks olla.

Weel wähem on rahwateelel koolides õnne. Praegu on ainult ühes koolis (ШКОЛА ГРАМОТНОСТИ) n. n. Eesti keele tunnid sisse seatud. Kooliõpetaja räägib rahwateelt, aga Eesti keele lugemises ja kirjutamises on ta nõrgem kui Eesti wallakooli kaswandil. Ja järeleandmatult kooliõpetajaid pole saada — setud ei taha seda ametit. Aga üks „homme päew kõik uuelts teha wõi!“

8. Rahwaluule, kirjandus ja rahwus.

Kas siis setudel kirjandust ka on?

Rahwa kirjandus algab rahwaluules ja sedamööda on kirjanduse algus siis pandud, kus rahwal weel lugemisest ega kirjutamisest aimugi pole, kus tal iseenekestigi, s. o. oma rahwusest aimu ei ole. Rahwaluule algab jäänud, kus ühikute rahwaliikmete ajudes mõtteid liituma hakkab, kus inimene iseenelele mõistatus ja ümbrus talle täis tundmata jõudusid, täis waimusid, saladus on. Waba meeletujutus on siin kõige wägewam kõigeteadja, kes ilmad ja jumalad teeb, hääb ja pahad waimud loob, kõike teeb ja kõit saladused seletab. Kuid wana on siis selle järele Eesti kirjandus? Algab ta metsawaimudes, haldjates, näkineitsites, kodutäijates ja sortsilastes, wõi Fählmann'ist ja Kreuzwald'ist? Nime-tame Eesti kirjanduse alguseks seda aega, kus eestlaste waimusünnituse teaduse ja kunsti abil lorraldama ja trükkima hakkati, siis on Fählmann ja Kreuzwald Eesti kirjanduse rajajad, esimesed kirjanikud. Umbes sellesama aja pääle langeb ka meie rahwakooli algus. Kool ja kirjandus — need tähtsamad rahwuse alalhoidjad,

lattsejad jõuud — on siin umbes 100 aastat wanad. Meie rahwakoool pole oma algusest saadil kunagi tätesti Gesti kool olnud, küll aga kirjandus. Siin on — Kreuzwald'ist kuni Jakobson'ini Wilde'ni, Peterson'ini jne. paljugi hääd, millejuures eesilane uhtusega ütleb: meie oleme iserahwas, sest meil on oma kirjandus, oma kunst.

Kuid setu ei tea kõigest sellest midagi, tema uhtus on XX. aastasajal weel tema puhas a l g u p ä r a l i n e r a h w a l u u l e; see on, millest paremat ta weneleaste juures midagi ei leia, see on, pääle wälispidiste kommete, ainuke jõud, mis weneleastele wastu juudab panna. Seda elawat luulet ei leidu enam igalpool. Pääasjaltult on teda naesterahwas alal hoidnud; meesterahwad tunnewad teda juba wähe, kuid peawad tast süisgi weel lugu: tsura (poiss) tahab itka labõhõist (tüdrukut) kosida, kes palju laulda mõistab. On aga laul meheleasaamisega ühenduses, siis õpib neiu emalt hoolega laulusid ja katsub igal parajal juhtumisel ka üles näidata, et ta hästi mõistab laulda. Puundub weel neiu iludus, rikkus ja muud tõmbejõuud, mis meheleasaamise lootusi kinnitaks, siis õpib ta laulusid seda suurema hoolega. Nii on mõni nelu, noorik ehk wanapiiga oma kunstis imeosawaks ja üle mitme kolga kuulsaks saanud. Iga wõimaliku juhtumise, iga suguse tuju, iga inimliku materialilise kui ka waimilise seisukorra ja iga suguse meeoleolu kohta on tal laul walmis, laul, mis iga sõnaga, iga rea ja salmiga kui osawa meistri wasar pihhta läib. Olgu inimene rikas ehk waene, noor ehk wana, haige ehk terve, kõrk ehk alandlik, kurb ehk rõõmus — laulikul on itka tema tarwis kohane lugu käepärast. Praegu laulab ta rikkale inimesele, kes ennast õnnelikuks peab; inimesele toodakse sõnum, et tema warandus tulekahjus otja saanud — lauliku sõna ja häälehelil muutub filmapilgul asja seisu järele; teisel filmapilgul teatatakse talle, et tema omased furnud — lauliku lugu muutub; inimene kurb

maha ja murrab jala — laul muutub, luidas tarwis; inimene sureb säälfamas — laulki laulab nüüd tema elulugu, misjugune ta oli ja millega ta lõppes ja kes teda leinama jäiwad. Misjugune on Setu rahwaluule. Siin pole mitte ainult muistse aja mälestused, ei ainult isade, emade elutarkus, — siin on ka kõik see, mis wimase ajani Setu elusse uut juurde tulnud. Jah, see laul, mis praegu siin elab, ei sisalda enam ainult n. n. wanawara, mis muinasaja uurimiseks kõlbab: ta näitab, misjugused mõtted, arwamised, tujud, lootused ja püüded siin praegu liiguvad. See räägib uuest rahwaloolist ja tema wõõrast keelest, häädest ruumilatest elumajadest, ilusatest hobustest, uutest põllutööriistadest, räägib rikkaks ja „halwaks“ saamisest, rahwa riiete, kommete ning keele ärasalgamisest jne. lühidalt: siinne aja ja olude järele muutum, ajaga ühes-käiw rahwaluule on r a h w a e l a w l i r j a n d u s, on talle seda, mis eestlasele trükitud sõna, mis praeguses Eesti seltskonnas liituwaid mõtteid, tundeid ja tujusid, püüdeid, tahtmisi ning soowisid, unistusi ja kirgesid peegeldab.

Ja Eesti ütsikutest, parematest luuletajatest mööda minnes peab tähendama, et Setu praegused rahwalaulud palju paremad on kui see kõhetu kunstluule, mida Eestis kallawooride-laupa turule tulnud ja tuleb.

Uga pääle e. n. laulude liigub Setu waimuwallas weel midagi. Siin leidub wanu meeste- ja naesterahwaid, kes — tugewa meelespidamisewõimu, elutarkuse ja terawa looduse täheapanemise juures — noorespoole orjapõlwest ajaloolistest sündmustest ja ütsikute inimeste elulugudest ning rahwa elust ja ilma prohwetitest huwitawaid ja õpetlikka lugusid jutustawad.

Pääle nende leidub siin üts liit algupäralisi eestlasi: nad ei räägi küll minewitust ega olewitust pikki huwitawaid lugusid, kuid on r i k k a d w a n a s õ n a d e s t, mille abil nad huwitawalt rääkida ja imeosawasti waielda

wõivad. Mõned nendest on pääle wanafõnade weel terawate sõnade ja pilkenalja poolest rikkad: jutuwestmises lohmawad nad alati sõnu ja lauseid, mis üht näerma, teist turtsumä panewad. Bidudel on niisugused illa pääosa etendajatels, elustawad salmidega ehk pillega juttu ja õhutawad teda ning sünnitawad palju naeru. Oma olekuga tuletawad nad n. n. nutikat Wiljandi mulki meelde.

Mii siis: see rahwaluule ja kõll, millest siin rääkisime, on suuremale osale rahwale, iseäranis naesterahwale, kes weel koolist ega kirjandusest midagi ei tea, — kõll, mis ta pääle igapäewase töö tunneb; siin on tema kool, kirjandus, teadus, kunst ja seltskondlik lõbuasi — kõll koos. Nooril ja neiu — see on situ weskirjanil, tundeluuuletaja jne. ühtlasi; wanad ja keskalised põllumehed — need on Setu looduseteadlased, aja- ja muinaslõulased; pulmad, firmaskid ja külapidud — on rahwa selts, teater, rahwapidu, rahwa ülikool ja kontserdisaal.

Kas pääle selle siis selle rahwalese waimuwallas midagi ei liigu? Kus on tema trükitud kirjandus, ilukirjandus, kunstluule ja ajakirjandus? Kas siin keegi Cesti kirjandust ei tunne, ei loe? Mis ajakirjandusesse puutub, siis: Setumaa ei loe praegu Cesti ajalehti. Ainuke leht, millega mõned juhtumisekõmbel kokku on puutunud, on „Dewit“. — Sel ajal, kui „Dewitlus“ tuntud „Setu jutud ja naljad“ Kastora mõisa herrast, musta kaspi pruuhwusest ja muust niisugusest asjast ilmusiwad, lugesiwad ta mõned siinsed Cesti asunikud seda lehte ja lugesiwad siis ta „setudele“ nende juttusid ette. Mõned sülitasiwad nende juttude pärast ehk heitsiwad käega, teised aga saiwad nõnda uudishimulikuks, et Cesti keele lugemist õppima hakkasiwad: „Ta wet küll um imelit, Tarto säkja na’anu, weli, mi maarahwast lah tritmä! Kas ta tiko sis piäs lö nii kirodet olema, ku niä mele

wällä loewa?" See õppimise hoog ei kestnud aga kuigi kaua. Õppimine oli küllalt raske, õpetajal ei olnud ja päälegi läks see leht, millest nendele "Setu juttusid" iltka ja iltka ette loeti, wastikuts, sest ei jääl petserlast liiga lapsikuts ja rumalats tembeldati. Õppimine jäi soiku, — keegi ei saanud sel puhul nii kaugele, et arusaamisega oleks wõtnud lugeda. Selle järel ei kuulnud ega näinud Setumaa Gesti kirjandusest jälle mõnel aastal midagi. Needgi asunikud, kes siin "Setu jutte" deklameriswad, läksiwad osalt ära Holmi ja Siberi, ning kes weel siia jäi, ei tuletanud neid juttusid meelde, sest et nad warsti moodist wälja läksiwad ja et neid kuulda ei tahetud.

Nii jäi. Keegi ei tutwustanud rahwast tõsisemalt Gesti kirjandusega ega rahwaga, keegi ei lugenud talle midagi niisugust, mis teda hurwitama oleks hakanud. Ja kui mõni noormees weel lugemist õppisgi, siis puudus tal selle juures abi, puudus asjaarmastaja, kes õppimist oleks tergendanud ja lugemisematerjali tergemalt raslema juurde minnes — kätte muretseada, wälja walida oleks aidanud. Lugesime, mis siin edenes, oli weel wiletsam kui see, mida meie koolipapad ja kodulaste lastujad õpetawad, s. o. Paulu-raamatu ja apostli Jakobuse kirjade lugemine — täie arusaamisega. Niigi palju ei saadud. Uskitud petserlastes kogusiwad pühapäiwiti naabrite-asunikute juurde — wõeti P a u l u r a a m a t ja õpetati ning õpiti sõna ning witsi ühelorruga. *) Ja mis sel ajawittel wiga: "Sõna ntt wiie olõ i ilodu jutugi!" Mõnda saiwad nad asunikudelt Lutheruse kiriku lauluwitsisid ja wärsikest ning — see oli kõik, mis need anda wõisiwad. Millest rikas, sellest helde: sitnsete asunikute waimuilmast polnudgi muud kui usuwalgust leida.

*) Lugesime siin ei õpitud — salmid õpiti etteütlemise järele pähe.

Eestlased, kes hiljemal ajal Liivimaalt siia puustustele ja küladesse asuma tulivad, olivad üsna „tetsed mehed“ kui senised „setude“ õpetajad: neil oli ühes taskus „Alatarõ Hipo“, tetses „Tõganitsa Hõõdo“ ja päälekauba veel mõndagi uut toodet „Setu kirjandusest“ ja nad otsisivad alati juhtumisi, kus setule neid laulusid ette saatsivad lugeda. Tõepoolest ei olnudgi neid tarwis lugeda — nad teadsivad neid tülta pääst ja — kus ial „setu“ vastu juhtus tulema, sääl „deklamertti“ talle mõned read ette. Kuidas niisugune „Cesti kirjandus“ ja tema õpetamise wiis mõjus — seda pole tarwis pikalt seletama halata: ta ei tutvustanud, waid wõõrutas petserlase sellest kirjandusest ära. „Ku seto nii rummal om — tähendati siin nende raamatute kohta — siis: mäne tu om tark, kü sändse ulli elolufo wiil üles kiroutama naas?“ ehl jälle: „Mäne tu um tark, kuos ulli naard?“

A. 1907 saidwad Petseri eestlased oma esimese raamatukogu. Ja kui teade tuli, et „Setu koolis ja kirikus on rahwaleel lubatud,“ tõi siis älisti — noh, kuidas ütelda — Setu küsimus üles. „Ah jaa: see laulurikas eit ärkab elujõulise noorikuna uuele elule, kultura-elule — teda waja eestlastega tutvustada, ühendada, sest tema on eestlane. Temal on Wene kirik ja kool, sääl meie mõjuda ei saa ja sellepärast — katsume kirjandusega.“ — Nii ehl umbes nii arwawad wast eestlased, kes Setumaale raamatuid saadawad.

Raamatute saatjad on õige mitmesugused mehed, nii näitawad nende kingitused: Noor-Cesti wäljaantud raamatud, Cesti üliõp. S. Albumid, uuem ja wanem waimulik kirjandus, siis weel Stahli kirjawiihis trükitud raamatuid jne. (wanu kalendrid, mida kaupmehed endi äri kuulutades wälja andnud, on õige rohkesti saadatud). Jah, eestlased ütlewad: „Rahwaluule on oma aja ära elanud, tema asemele on setule waimuwalgusets midagi muud waja. Koolisid on Setumaal wähe —

juur osa lapsi jääb ilma koolihariduseta. Wene keelt nad kodus niipalju õppida ei suuda, et kirjandust lugeda, Eesti keelt aga wistist küll.“

Selles mõttes siis asutati see raamatukogu.

Raamatukogu asutamise puhul töiwad Eesti ajalehed sõnumid, et „Petseri eestlased õpiwad Eesti keelt.“ Kuidas sellega lugu on? Juba 1895. a. jaadit õpiwad Obnitsa koolis igal talwel 10—20 eestlast, kes Wõrumaalt ja Pihtwa asundusest sinna tulewad, sest seda kahelklassilist kooli peetakse siin nurgas tähtsamaks õpeasutuseks. (Mitmed „rahwarwalgustajad,“ kes praegu Wõrumaa wallakoolides töötawad, on oma hariduse Obnitsa koolist saanud.) See „Setuma ülikool“ Eesti keelt muidugi ei mõista ega õpeta; aga eestlased toowad siia oma „Jakobsonid“ ja „Kampmannid“ ühes. Kes kaugemalt — terweks talweks „Obnitsa pansioni“ — tuli, wõttis juturaamatuidgi ligi. Siin alles nägiwad petserlased Eesti keeli raamatuid ja kuulsiwad, kuidas neid loeti, ning saiwad lugemisest arugi. Wahetundidel ja õhtutel ledisiwad lapsed küllalt waba aega ja — ühel on tahtmine õppida, teisel himu õpetada. Palju oli Eesti keele õppijaid, kuid wähe oli neid, kes teda otsani kätte oleksiwad õppinud. Wajadus on ettewõttes ikka püüasi.

Kool õpetab Wene keelt wõrdlemisi hästi ja muretsseb wanematele kaswandiklusele ka raamatuid lugemiseks. Ja niisugused ei tunne põhjust olewat — Eesti kirjanduse juurde pöördma. Kuid see asi mõjus siiski. Kes Obnitsas erawiisil „maakeele“ lugemist oli õppinud — ei hoidnud küünalt wala all. Nii wäike, kui see keelemõistmine ka oli, weerisiwad nad „kodorahwale“ Eesti keeles midagi ette, sest Wene keelega ei olnud kodus midagi halata — wanemad inimesed ja kodulapsed seda keelt ei mõista.

Siit hakkas nüüd ka kodulaps ja mõni tätealinenegi „tähti kaema ni tunnistama.“ Üleüldse jääb Eesti

keele õppimine n e n d e asjaks, kes koolis ei käi, Wene keelt ega kirjan dust ei tunne.

Uga neid on palju. Ja kuidas neid selles õppimises arwitada? „Mõistid hääst alostada, mõesta lõpetada lah“ — wõib Põetseri raamatufunkijatele ütelda.

Lubame kord ka wana sõnale uuendust ja parandust: Iga halatus on kerge. Ja eestlased on kord niisugused inimesed, kes wiimasel ajal rohkesti töõfid on alganud, rohkem wast kui nad edasi ehitada ja lõpule wiia jaksawad.

Tahawad eestlased kirjan duste abil Setumaad wal gustada, siis on seda wähe, et raamatuid Põetserisse saata.

Wõtame nättuseks ühe Gesti lapse:

1) Gma on tema esimene kooliõpetaja, 2) kõik perekonnaliikmed mõistawad lugeda ja wõiwad aegajalt teda aidata, 3) pääle selle tuleb weel kodulaste loetaja seda last waatama, 4) laps wiidakse aastaks kord ehk kaks „katsele“ jne.

Uga lugemine saab alles siis selgetks, kui laps juba paar talwet koolis on käinud.

Kuid erandid on igalpool olemas. Gestis näeme niisuguseid inimesi, kes jugugi koolis ei ole käinud, aga siisgi lugeda mõistawad ja teinekord ka enamgi loewad kui need, kes koolis käinud. Mõned lapsed loewad juba 7—8 aastajena.

Üksitub, kellel htmu on, õpiwad lugemise ära ja selles mõttes wõib raamatukogu tarwilik ja kasulik olla. Tahetakse äga laiema rahwahulga pääle mõjuda, siis peab Setu lastele wähemalt niipalju antama, kui meie kodulastel on — loetaja. Et paljudes perekondades juba niisuguseid on, kes lastele weerimist õpetada wõiwad, seda ju nägime.

R a h w u s. Kus kool, sääl kirjan dust. Põetseri eestlaste kool on Wene kool ja sellepärast wõib filu Wene kirjan-

dusest jutt olla. Aga et rahvatool siin alles noor on, siis on kirjandusel rahwa juurde üleülbse wähe teed.

Kuna Gr.-kat. uul ja wenelaste naabruse aasta-sadade jootsul setut wenelaseks teha ei suutnud, ei ole ta tool laiemas mõttes rahwa pääle weel mõjunud. Kes pääle tooli Wenemaa linnadesse laiale lähewad, nende saatus on muidugi otsustatud. Kuid haritud inimestest jääwad mõned koju. Mida teewad need ja kas on nad oma rahwale kuidagi kasulikud?

Wiimane aastakümme on Setumaale suur uuen-duste aeg. See aeg tõi Setumaale mitmesuguseid woor-lusid, sündmusi ja nähtusi, mis wastuwõtliku nooruse mõtted ja tundmused liikuma paniwad. Siin awatakse rahwale tool tooli järel ja küsitakse — mispärast ta ometi juba wenelane ei ole? Siin kuuleb rahwas esimest korda omas keeles jumalateenistust, ta kuuleb ka ar-wamist: „Ega sa sellepärast wenelane ei ole, et sa Wene usku oled! Siin heidawad mõned rahwarüübed ja lombed ära ning häbenewad „maakiilt“ kõnelema, on wenelased. Siin ostab üks suure puustuse ehk mõisa, aga siinsamas müüb teine jälle oma hingemaa ribakese ära ja logub ennast Siberisse minema. Siin tuleb sõda ja kutsub noorimehi „isamaa pärast“ läbi Siberi Mand-schurlasse. Siin kuuleb ja näeb Setumaa paremal- ja pahemal pool rahwaliikumist ja tunneb juba ennastgi natuke liikuma.

Seda kõike näeb ja kuuleb „kooltet tsura“, elab seda kõike oma rahwaga läbi ja hakkab selle juures mõtlema, hakkab küsima ning wastust otsima. Siin on esimene setu, kes eneselt küsib: kes on setu, — kust ta tuleb ja kuhu ta läheb? Ja kes on see õige-usklik inimene, kes teda „poolusulisets“ nimetab ja enese wää-rilisets ei arwa?

Kes annab küsijale wastust? Kool niisugust ini-mest enam ei rahusta. Tal jääb ainult üks tee — kirjanduse poole pöördä. Leo Tolstoi on esimene, teda

niisugune „filosoferiija“ armastama hakkab. Kuid palju siit saab? „Rahwa lugu on halb, on vilets“ seda ütleb ta küll, aga mis siin tarvis teha — selle kohta selget aru lätte ei saa. Nii mindakse edasi, waadatakse kas wõi kõik kirjandus läbi.

Kuna Gogol inimesi (wenelasi) näitab, kuidas nad on, õpetab Tolstol usulist ja ilmalist filosoofiat ja ajab lugejat ülekohtust ilmatorda armustama; kuna Dos-
tojewski oma lugejat inimese hingeelusse wiib ja sää-
l talle suurt hääd ja suurt kurja näitab, töötab Andrejew
saladuslise elu eesriiet üsna üles tõsta, kuna Tšehow
ülemaid ja alamaid kui wigaseld eksemplarikesi näitab,
otsib Gorki kõige alamates kihtides, põhjakihitides, wäär-
tusi jne. jne. jne. Sääil on palju, mis inimese waim-
list jõudu kaswatab; sääil on palju, mis ilma elu ja
iseennast tundma õpetab, sääil on palju, mille juures
Wene haritlane uhke mõistab olla.

Aga mida teeb haritluse setu, kui ta kõige selle üle
järele mõtleb ja siis oma rahwa, mahajäetud rahwalese
pääle waatab? Mõned nendest hakkawad rahwa pärast
„pimeduse wõimuse“ üle tõsiselt pääle murdma, sest „su
walu südames mul teeb. . .“ Nad tunnewad, et Setu-
maale palju waja on, et siin tööd on, mis jõudu
ootab; kuid millega pääle hakata — see pole terge
küsimus. „Koh, kõige päält teoreetilist jõudu! arma-
wad ühed: waja wähemalt setudele midagi lõnelda.“
„Waja Setumaast Wene ajalehtedes häält tõsta!“
ütlewad teised; „meist ei teata midagi, sellepärast oleme
uwendustest ilma, õigeusulistest õigustest lahti.“ —
Ühed ja teised armamised on seni peaaegu kõik ainult
armamisteks jäänud. Rahwasõbrad wõiwad ainult filo-
soferida, wõiwad unistada — tuulelt küsida ja see
on kõik. Oma olekuga tuletawad nad Cesti luule-
haiglast meelde, Cesti luuletajat, kes metsas oja ääres
istudes rahwa viletsused ehk iseene e õnnetused pliiat-
siga taskuraamatusse riimib. Kuid ligemalt waadates

näed, et siin Eesti luuletajaga tegemist ei ole: „Setu rahwamehed“ kirjutawad Wene keeles ja nimelt proofas. Rahelt niisuguselt „setu sõbralt“ jain ma mitu kirjutus-
wihku, kus nende mõtted Setumaa kohta pikalt üles
oliwad kirjutatud.

Üks nendest kirjadest kujutab väga loomulikult ja liigutawalt „Wene-Saapani sõjawäljale minejate lah-
tumist Petseri walsalist,“ kus lahujate omaksed meele-
äraheitlikult nutawad, kuna rongi liikumisega kõigi
juuresolejate laugedel pisarad ilmuvad. Teine kirjatükk
näitab wäljarändajate lugu, kuna mõned üleüldse hin-
gemaa-eeslaste waimliseft ja majandusliseft kitsikuseft
räägimad. üleüldse kujutawad kirjad väga tõetruult
Setumaa praegust seisukorda ja näitawad ühes sellega,
et nende kirjutajad warem-hiljem pilditefti Setu pinnalt
Wene kirjandusesse landa wõimad. Wõi mida siis
meil ehl mujalgi kõige rohlem on tehtud, kui — rah-
wa kasuks kirjutatud!

Setu rahwuse kohta üfsiluid näitufi tooma
hakata wiiks liig pikale, sellepärast waatame asjalugu
üleüldistes joontes. Setu nimetab oma rahwast maa-
rahwaks, peab oma rahwalaulu, kommet ja wanu mä-
lestufi auu sees, kuid arwab, et väga kasulik on „Win-
ne wärki kõnelda“ ja saadab poja just sellepärast Wene
kooli, et ta sääl Wene keelt ja kirja õpiks, sest „ilm-
kirämõistmada tsura saa ai mänestgi parembat kotust.“
Semstwookoolist setu suurt lugu ei pea; liidab Petseri
„suurkooli“ — ministeriumi-kooli. Kui poeg säält
wälja tulles Wene haritlastele kommetes, riietes ja
kõiges järele aimab — ei pane setu seda tähelegi;
heidab aga „kooltet labõhõne“ rahwariided, lombed,
laulud ja keele ära, — siis paneb isa kui ta ema seda
pahaks. „Kooltet tsura“, kes Wene kaupmeeste juures
teenib, armastab, et teda wenelaseft peetaft; kes kant-
seleides ja mujal ametikohtades teenimad, armastawad
seda weel enam. Reed kooltet tsurad õpimad mõni-

lord natuke Eesti keele lugemist, kuid Eesti kirjandust ja muud Eesti asja nad ei tunne. Reflekooli haridusega setu, kes 8—10-aastaselt wanemate juurest lahunud, ei tea Setu ega Eesti asjadest midagi, — räägivad emakeelt üsna puudulikult.

Haritud ja harimata setude hulgas võtavad viimased ajal mitmed endile *Liigutime*, mida rahval üleüldse ei ole; ja see nimi on: Slobodski, Poddubski, Sokolow, Wõmorsi jne.; Saar, Rõiv, Mägi, Kiwi — seda pole üldgi setu omale nimels võtnud.

Suurema haridusega setu ütleb küll: olen setu! kuid võtab omale Wene nime ja armastab Wene haritud seltskonda; walida siin ju ei ole — oma seltskonda ei ole. Rikkad ärimehed salgawad setu nime sootumalt ära ja nimetawad endid wenelasteks — ka siis juba, kui nad Wene keelt alles halwasti räägivad.

Rõik, mis siin praegu sünnib, tuletab eestlaste sakshaaigust — mõnekümne aasta eest — meelde.

Kuigi eestlastel tol ajal juba oma Kreuzwaldid, Koitudlad, Jannsenid ja Jakobsonid olivad — ei tundnud nad sedagi, mis oma noores kirjanduses hinnalist oli, — sest nende kaswatajad ja koolitajad olivad sakslased; kuigi Eesti seltskond (publikum) tekkimas oli, „nägiwad“ „nad“ ometi, et Naatsfaretist midagi tulla ei wõi, ning leidsiwad Salka seltskonnas, mida rahule waja läheb. Poolharitutel kui ka lihtinimestel — köitidel oli kasulik saks olla.

Kui nüüd Petseri Eesti õppiw noorsugu, iseäranis nooredmehed, wenelased tahawad olla, — siis on see palju arusaadavam, palju wähem eiteheitmist ära teeninud, kui eestlaste sakshaaigus. Noormees võtab nagu loomusunnil Wene haritud seltskonnast omale midagi uut, — muud ta ei tunne, kustgi mujalt tal midagi wõtta ei ole. Eesti lasti tunneb ta wähem; kuid jällegi, nagu loomusunnil — on tal nendegi poole kalduwust, tunnets nagu sugulust. Ei leia noormees oma folgast

„omaväärilist labõhõlõst“, siis waatab ta tihti „maa poolõ“. „Mäne tast Winnemaalt noorik saase — mõista ai käsitõõdgi tetä! A maa poole pääal na kudawa kangit ja lugewa kirjä ni kõit!“

Ja nii tuleb „maa poole päält — naist kullõlda“.

Rõndanimetatud „Seu juttudena“ oli see „maa poolelt looltet naese“ otfiminegi Eesti ajalehtedes tuntud. Sarnased loolesed on elust wõetud. Maa poolt, iseäranis Wõrumaalt, on Põetseri mehed küllalt „naisi wõtnud“.

9. Rahwa põlised pruugid ja kombed

on muutunud ja praegu muutumas. Naesterahwad ja wanemad meesterahwad püüawad nendele küll tänini truud olla, kuid koguni terwed pole nad enam säälgid. Nii jätakse näit. pühadest pulmatõmmetestgi mõned täitmata (nagu pruudi ülelawa wõtmine ja muud), sest nooredmehed peawad neld litiga lapsilõts, rumalats.

Rahwariieteft pole meesterahwa juures enam kuigi palju järel ja wiimasel ajal hakkab rewolutsion selles asjas naesterahwagi kallale lippuma: tütarlaps, kes Wene tütarlastega ühes koolis läib, katsub nendega riiete poolest ühesugune olla, kuna ta pärastpoole Wene haritud naesterahwalt kombeid ja riidemoodisid wõtab; wiimasel julgustütis peab ta Wene keelt oma õiguseks. Et ta halvasti räägib, seda õstas wenelane andeks anda, aru saada — muuga ei olegi tal siin tegemist. Paljud panewad neile seda pahaks ja eidelesed õhtawad täsa kõlku panues: „Selde Teesutõnõ, Põha Maarjastõnõ, labõhõnegi pannu Winne rõiwa pääle ni naanu Winne wärki lõnelema!“

Meesterahwa juures ei panda rahwariide kadumist enam tähelegi. Ainult siis, kui mõni tsura õige edewaks lähleb, haawab ta mõne wanatõese filma: „Rae no ilma-imet — Pindra Jowan pannu maneski läte, ni

kalluskiigi pääle!" (s. o. Swan pannud mansetid kätte ja kalossid saabaste pääle).

Igalpool näeb wana Setumaa uut ja wõõrast. Pulmad, kirmaskid, külapidud ja kodused eluwiihid — kõikidele on noorus oma lipid-lapid, mis ta kuskilt kätte saanud, pääle kleepinud. Wäike Setu ilm on mitmest küljest sisse piiratud — kuu jõuab ta weel seista? Kas ta allaandmise pääle mõtleb wõi mitte — sellest ei küsita; päaletungijad taganemist ei tunne. Meid on mitu: Wene kool, kiril ja pääle selle weel igapäewane läbikäimine wenelastega; asunitud ja Siimi naabrid *) jne. Igaüks tungib pääle, igaüks kildab ja pakub oma. Ja setu on nendelt — lord teades, lord teadmata — mõndagi pidanud vastu wõtma. Sellejuures wõtab naesterahwas ainult Petseri wenelastelt, sest et ta laugemalt midagi et kuule ega näe; meesterahwas on mõned lipid-lapid **) ka Gestist, Lätist ja mujalt toonud.

Meeldise peab ütleva, et kõik need Setumaa uuendajad „waewalised trööstijad“ on, vähemalt seni on nad endid sarnastena tunda andnud. Setumaa põline tuum pole nende puutumisest palju muutunud, küll on nad aga tema päewatanud loort endi „kultura asjadesega“ tublisti krtimustanud. Üksainus nendest on setu tõsisemali puutunud, on sügawamaid jälgi jätnud: on suutnud siin tuntawalt midagi kaotada ja selle asemele midagi anda — Wene kool.

Üks ajamärk siin on see, et nendesgi lohtades muutumisest tundub, mis wäliste tuulte ette ei puutu, ehk kui puutuvad, siis ainult laudsel. Mõned wanad wormid rahwa ja perekonna elus hakkawad muutuma. Olgu näituseks fundimise k o m m e k i h l u s e k o r =

*) Siit pole setu küll palju muud saanud, kui n. n. „lori-laule“.

**) Noored-mehed kannawad maniskat, keppi jne. ja tant-siwad polkat, kaerajaani jne.

räl nimetada. Ta hakkab harvemaks jääma. „Las tsura wõt, kellega koku sünnis, wõt tää mulle wõt!“ seda kuuldi siin wäremgi; äga nüüd leidub juba wane- maid, kes tütaragi ei sunni wägisi abielusse astuma. Kuid nooredmehed peawad oma ülelohtustest eesõigus- test kõvasti kinni, sest: kus ei oleks meesterahwas tagurlane, kui naesterahwa õigused kaalu pääl seisawad? „Noorta neidu naudi pärast!“ Seda tunneb naese- wõtja tsura nii kui Wiljandi wanapoisagi. Ei lähe tsural lorda enda omadustega ihatud labõhõist wõita, siis koputab ta oma omandusega memme-taadi targaliku südame külge ja joob nendega kosjadgi ära. Kes lait- seb nüüd labõhõist? „Ega ma wõi wasta olla, kui ti sunnit,“ nutab ta, „a laske mul mõni kuu aigagi olla!“ Mis wanematel teha? „Mis om kõrralik, kotus kah . . . a kus ja üks umma laisõhõist wägisi sunnid. Tu mooduga wõid hää latsõ är hukada!“ Kõh, wähemalt nad wliwitawad pulmadega, nagu tütar ta- hab. „Mäus lõik, mis saa — üteldakse nüüd kosilasele, kes kibedasti pääle käib — tütar it“. Nutmine ning ajapikenduse palumine on siin ainulejed abinõud. Ja pikendatud aja jooksul sünnib tihti „wasõõ kosja ja jälle wasõõ kosja“ — kuni enam-wähem meelepäraline tsura ilmub. Nii saab neiu natutenegi oma tahtmist ja tal pole tarwis ilka „ituga minnä“ ega ituga elada. „Mõrsja it“ — see oli enne pulmas nii harilik asi, et teda keegi tähele ei pannud; nüüd näeb Setumaa ilka rohlem ja rohlem rõõmsaid pruutisid.

Elumaja fiskesead, kodused lomberd, pruugid ja riided ei paku Baltimaa suguwennale enam palju uut ega wana, ei järeleaimamist ega algupäralsust. Kehwapäraline Petseri eestlane sõõb, joob, magab ja töötab umkes niisama kui Wali lantnil, kodapooline, pops, moonakas ja saunamees; tihti on lõik tema elu- tarwituse-, töõ- ja kõõgiriistad ühte tuppä mahutatud, sest et tal teist ei ole. Palju rikkaidgi elab inhsuse

pärast waesel wiisil: sööb lehma toitu puu- ehk sawi-
 anumast, käib halwas riides ja waewab ennast tööga
 mõnikord weel enam kui waene. — Siis on külades
 ja puustuste pääl talusid, mis praegustest Eesti talu-
 dest wähe lahku lähewad. Glamiseks on siin kõige wä-
 hem kaks tuba. Kes koetakse kangast, ledratakse, lüpe-
 tatakse ja leedetakse. Üks käib siit puhta muru poole
 trepile, teine karjalauda poole hoowile. Tagatuba on
 aga puhas, puhas selle sõna tõsisemas mõttes. Hõo-
 welbatud seinapalgid, lae- ja aknalauad ei ole kunagi
 kärbsemusta ega tahmaga kaetud, kuna pörandast rää-
 tidagi ei malka, — teda tutwustatakse kareba tuustiga
 wäga tihti. Toolid ja lauad on wärwitud. Kurgas-
 seisew lapp kannab oma riulitel taldriluid, tassisid,
 klaasisid, wõi- ning suhkrutoosisid, nuge-kahwliid ja
 teelusikaidgi, mida ainult külalise ja kofilase pärast
 wälja ei wõeta, waid igalord „ku midä jänest süüti
 om“; kapi sahtlites seisawad laudlina, käterätt ja muu
 peenike pesu. Kummutil ei ole. Kaetud laud on
 tema asetäitjaks. Seinaehteks on pääasjalikult päewa-
 pildid, mille kõrwal ka toreda raamiga kütusekirjasid
 ja tunnistusi ripub: poja koolitunnistus ja tütre kii-
 tusekiri käsitöö eest — Põllumeeste-seltsi näitusest. Pääle
 selle ripub siin toreda toimega walgeid punaste kirja-
 dega käterättisid. Mantel on kodus koetud kardinad
 ja lilled ilustuseks. Ihes seinas on pill istepink ja
 selle ees söögilaud. Karasini ei ole, aga teemasin küll.
 Tagaseinast läheb üks pisikesesse magamiselambri ehk,
 kui seda ei ole, on säälsamas punase eesriide taga
 woodid. Mustust ei ole kuski. Saab weel „kabõhõne
 17—18 aastatse — nalasse poisji kofah kuma“, —
 noh, siis kuulutatakse siin puhtuse pärast päris „piira-
 tud seisuford“ wälja.

10. Petseri eestlaste keel

lähneb enam kui üksigi teine Eesti murrat Soome keelega ühte, iseäranis oma pehmete lõppude ja kõla poolest. Kui eestlane, kes ainult Tallinna murratut tunneb ja Soome keeli raamatute ja Dr. Hurt'i „Setu laulude“ lugemist on kuulnud, ärksti elawat Setu keelt kuuleb, arvab ta seda Soome keeleks: lähneb Eesti keelega ligidalt ühte, kuid aru temast ei saa. Aga wahel on siiski suur. Petserlaste sellal sattudes hakkab ta nende keelest juba mõne päewa jooksul aru saama, kuna Soome keele õppimine palju rohkem aega võtab. See on näid, mis keelest arusaamisesse puutub. Setu murratut rääkida, sõnu puhtalt väljal ütelda — seda saab tallinnlasel mitu aastat õppida. Tallinlane ei saa näit. ä järele u ega ü väljal ütelda, mida Setu keeles palju ette tuleb.

Olgu siin mõned Setu keele laused näituseks: Anna h u o l e ü s ä t ä u s h a i n u ; m i k ü l ä h u m k a h k u o l ; i s u r a t e n e o p h ü ä s t e ; h o p e n k ä u b t i e d m ü ö b ä . Sarnased sõnad on Tallinna eestlasel wäga raskest väljal rääkida.

Mis Setu keelesse üleüldse puutub, siis ei ole temas midagi iseäralist; ta seisab „Reel-Eesti“ keelega niisama jaguses wahetorras kui kõik teised Eesti murratud, kohalt suurem osa sõnu lähneb ainult lõppudes lahku. Kirjakeelega aga on lugu teine; kuna teised murratud wiimasel ajal jõudvasti kirjakeelele liginewad — ei liginewud Setu keel temale mitte, sest et setudel Eesti kirjandusega tegemist ei olnud. Mis sõna tüvedesse puutub, siis on siin oma wäikesed iseäraldused, nagu Põltsamaa, Rodawere ja teistes wäikeses murratutesgi. Kõla ja lõppude poolest näitab ta küll kõigist Eesti murratutest lahku minewat, kuid äkilist üleminekut siingi ei ole. Kut Eesti keeles kuski terawat piiri arwatakse olema, siis tuleb teda Tartu ümbruses otsida, aga

mitte Petseri piirilt. Läänemaalt kuni Üksi ja Maarja-Magdaleena kihelkondadeni äkilist üleminekut keeles et ole. Üsna Tartu lähedal kõlab äristi iseäralik tuse ja pehme keel: „Ma lätsi ütstõrd liina, jääll olliva saksja.“ Siin kaob on ja astub ette om; siin ei ütelda enam „tus ja olid?“ vaid — „kon ja ollid?“ See oli. Nüüd juba on Tartu ja tema ümbruse keel Tallinna murraku ja kirjakeele segu. Lõunapool Tartut, iseäranis Rambahast — hakkame Setu „pehmetele lõppudele“ liginema. Ja see sünnib nii tasajelt, et kui me — Põlwa ja Rõpina laudu — viimaks Petseritsse jõuame, Setu keel meile üsna omane ja ilus kuulub.

Kui nüüd küsitakse — mitut murrakut ja Tallinnast Petserini kuulsid? — siis on raste vastata. Mitukümme murrakut läisivad endi läänete ja wäänetega su kõrwa eest mööda ja ja ei wõi mitte ütelda, kui palju neid vieti oli. Piira järelmõtlemise pääle tuleb kolm iseäraldust meelde, oleks nagu kolm päämurrakut olnud:

Läänemaal	õeldi:	leht on puus,
Tartumaal	„	leht om puun,
Setumaal	„	leht puuh.

Harilikult arvatakse kaks päämurrakut olevat — Tallinna ja Tartu. Ja, tõepoolest ongi teised murrakud just kui wäikesed ornud nende kase haru küljes. Wäikesed murrakud Tallinnamaal lähewad Põhja-Gesti, n. n. Tallinna murrakust nii wähe lahku, et siin keeleuurijal ainult peenikeste iseäraldustega tegemist on; nende hulka läiwad ka mõned murrakud Liivimaa kihelkondades, mis Tallinnamaa piiril seisawad — Tartu, Wiljandi ja Pärnu maakondades. — Niisama on lugu lõunapool Emajõge ja Wirtsjärwe ümbruses. Kannus, Põlwas, Ahjal, Rõsinas jne. — igalpool on oma murrak, millel oma wäikesed iseäraldused on, kuid Tartu keelega lähewad nad nii ligibalt ühte, et igale

murrakule mõned ütsitud sõnad ja kõneläänud iseäraldustele jäävad; väljarääkimise kõla ja läänete lõpud on itta ühed ja needsamad.

Kõige väljapaistvam wahe nendes kahees päamurrakus on seesütleva muute lõpp: Tallinnas — s, Tartus — n. Näituseks:

Tallinna m. — majas, koolis, kapis.

Tartu m. — majas, koolis, kapis.

Selles ja kõigis lõppudes lähewad nüüd nimestatud wäikesed murrakud nende kahe päamurrakuga ühte.

Aga Põlwas, Wastfeliinas, Rāpinas ja Betseris leiame murrakuid, mis enam nende kahe päamurraku sõna ei kuule, nendest mõlematest peaaegu ühepalju lahku lähewad. Nii siis, nagu ju eespool tähendatud, ei alga see kolmas iseäraline murrak mitte Pihlwa piiril, waid Tartust paarikümmend wersta lõunapool, s. o. Rāmbja ja Põlwa kihelkondade piiril.

Kui nüüd nende kolme murraku ijeloomusid ligemalt tähele paneme, siis ei jää Tartu enam mitte piiriks: esimene murrak lõpeb paarikümmend wersta põhjapool Tartut, teine — paarikümmend wersta temast lõunapool ja kolmas — algab jellega siis juba Põlwasist päale ja ulatab Betserini, kus ta senini kirjakeelest ja teistest murrakutest peaaegu hoopis segamata on jäänud.

Mõned ütsitud setud, kes „maa poole pääl“ tauplemas käinud ehk kodus asunikkudega ligemalt salku puutuwad, katsuwad küll juba kõnelemise asemel „rääkida“, kuid see ei lähe nendel hästi korda ja nad ei ole senini „mi puhast maakielt“ segada suutnud. Juba Tartu keelega on setul raske korda saada, ja kui mõni Tallinnamaal käinud noormees Tallinna teelt katseb rääkida, siis saab sellest õige weider murrak.

Kui nüüd ütsitud murrakusõnad tähelepanemata jätame ja nimetatud kolme murrakut kirjakeelega wõrdleme, siis leiame lahkiminekuid pāāasjalikult lõppudes; selle juures näeme, et Betseri murrak kõige lühemaid

lõppusid armastab ja et pehmuse poolest tema lõpud Tartu omadest palju lahtu ei lähe.

Kirjakeel (Tallinna m.):	Kiwiid on ära weetud,
Tartu keel	Kiwi om ärä weetü,
Petseri keel	Kiwi um är' weet.

Ja kui seesamas lauses lõppude pehmust võrrelda tahame, siis näeme järgmist:

Kirjakeel (Tall. m.):	Kiwiid on wedamata jäetud,
Tartu keel	Kiwi om wiidämädä jäetü,
Petseri keel	Kiwi um wiidämädä jäet.

Lõppude lühendustes ja pehmendestes on lugu igasugustes sõnades niisama.

Kõige iseloomulikumaid lahtumineeluid lõppudes leiame aga ikka siis, kui kirjakeele võtame ja seesütleva kaasusega näituse teeme.

Kõik sõnad, mis küsimise pääle „kus“ vastavad, lõpewad kirjakeeles s pääle, Tartu keeles — n ja Petseri keeles h pääle; see seadus jääb muidugi ka küsimiste — „kelles“ ja „milles“ — juures muutmata.

Seesütlew kaasus.

Kirja k	Tartu k.	Petseri k.
Kus? (kelles? milles?)	Kon? (kun?*)	kos? Koh? (kelleh? milleh?)
	kellen? millen?)	
felles majas	fellen majan	felleh majah
ühes mehes	üten mehen	üteh meheh

Pääle selle on veel osastamas, saamas, seestütlemas, alaleütlemas ja rajamas kaasuses wäikesed lahtumineelud; s teist kaasust lähewad kõiges kolmes murrakus peaaegu hoopis ühte; — „olewat“ ei tarwitata Tartu ega Petseri murrakus.

Siis oleks veel sellest rääkida, kui suur on Wene keele mõju Setu keele pääle. Gestlaste juures

*) „Kun“ ei ole Tartu oma — seda leidub Tartu ja Wiljandi piiril ja mõnes teises kohas; Kon ja Kos on aga Tartu wormid.

walitseb arwamine, et Setu keel Wene keelega wäga ära olla segatud. Sarnast arwamist omandasiwad eestlased pääasjalikult kahest hallitast: 1) Setu nalsjadest, lauludest ja juttudest, mis ajalehtedes, kalendrisabades ja ka eraraamatutena Gestiis on ilmunud ja 2) ümberrändawatelt setudelt, kes taubeldes eestlaste seas paigast paika rändawad.

Mõlemad hallitad annawad Setu keele üle waleotsuse ehk õigemini, siin on ainult ühe „hallitaga“ tegemist, sest „Setu kirjaniitud“ tegiwad oma raamatud enamasti kõik selle keeletarkusega, mida nad nimetatud rändawatelt setudelt omandasiwad. Niisugustel kaupmeestel on aga reisides Wene keelt häbästi tarwis ja nad püüawad teda sõna siit, teise sõält ning punuwad teda hoolega oma keelele sisse; mõni nendest räägib juba enam Wene, kui oma sõnadega, nagu omal ajal paljud eestlased, iseäranis linnades, oma keelt Saksa sõnadega „ilustasiwad“.

Kui jõudsiwad siis eestlased otsusele: Setu keel ei ole kellegi Gesti keel — on üks Wene keele puid! Lõepoolest on asi hoopis teisiti. Nagu setud wenelastega läbikätes oma rahwalaulusid ja lombeid ei unustanud, nii ei seganud nad ka oma keelt. Setu keel on Wene keele mõjust palju wabam, kui Peterburi, Pihkwa ja Narwa eestlaste keel.

Tähendatud „kirjade järele“ rääkida setu: taſan (стаканъ), loſjat (лошадь), ruſawitſa (руковица) jne.; aga seda ei ole — setu räägib: tops, hopen, tinnas...

Pääle selle armastatakse iga setu lause sisse — wet (вѣдь) ja — hot (хоть, хотя) panna, kuid setu tarwitab niisuguseid m õ j u s õ n u sõrdlemisi wähe, ja päälegi ei tarwita neid eestlastest ainult setud: wet — ilmub juba Põlwas ja — hot'i kodumaa on ka palju suurem kui Setumaa: seda tarwitatakse ka Näpinas ja Wastfeliinas jne. Ja et setud

neid sõnu Võrumaale oleks toonud — ei näi tõsi olewat. Gestlased kuulsivad Wene keelt juba wanal ajal ja wõtsivad säält sõnu.

Üleüldse on setud wõõraste sõnade wastu eestlaste seas kõige tagasihoidlikumad, nad on sellepoolest isegi lätlastest wisamad. Wõtame näituseks kas wõi sõna „raamat“, Славои ррамота, Väti — grahmatas. Setudel on wiimasel ajal juba raamatuga palju tegemist, kuid sõna „raamat“ ei sünni oma iseloomu poolest Setu „pehme“ keelega kokku ja ta tõrjub teda wastu wõtma. Raamat ei ole tänapäewani Põtseri eestlaste seas üleüldiselt tarwitusele pääsenud; siin katsutakse seda mõisiet „kirä'ga“ ära tähendada. Niisama puuduvad Setumaal wõõrad sõnad: raja, pütšid, jutt — säält on piir ja maapool, kaatja, kapuda jne.

Sedasama — oma sõnade allesholdmist ja wõõraste sõnade põlgamist — leiame weel tänapäewani Võrus ja osalt Tartusgi. Olgugi, et siin kirjandus teatud mõttes juba mitukümmend aastat tuntud on, ei wõta rahwas kirjakeele soowitatud sõnu wastu, waid jääb omade juurde. Näituseks nuga wõrulased ja tartlased tarwitusele ei wõta — ütlevad ikka: wäitš. Ja niisuguseid sõnu on palju.

Sõnapoolsete eestlaste rikkaid murrakuid ligemalt tähele pannes, wõib ütelda, et kui Eesti esimesed kirjamehed siit küljest oleksiwad tõusnud, kirjandus siin oleks sündinud, siis oleks mete kirjakeel täna küll hoopis teisel järjel seisnud, kui ta praegu seisab. Aga — oleks ei ole häa mees. Oletä Läänemeri Munamäe taga, küllap siis oleks Eesti elu Wõru ja Põtseri kolgastes pää üles tõstnud.

Mis nüüd Setu keelesse puutub, siis ta on sõnade poolest niisama rikas kui Tartu keelgi; teaduse- ja ilukirjanduse keelega ei masta teda wõrdlema haata.

Kuid siiski näeme, et setud — nagu oleksivad nad iserahvas — endile uusi sõnu loomad ja sellega küllalt hästi korda saavad. Küll ei ole setudel oma teadusega kirjakeelt tarwis, kuid siiski on tarwis uusi sõnu luua. Kõndel on kool ja just koolikeel nõuab siin „loomisetteööd“. Aastat kümme on kool Setumaal juba laiemalt tuntud ja selle aja jooksul on siin iseäralik koolikeel tekkinud. Waatame, kuidas nimetawad setud seda, kes koolis õpetab. Setud ei wõtnud Wõru „koolmeistrit“, ei Wene „учитель'it“, ega asunikkude „kooliõpetajat“; neil on tarwitusel sõna „oppaja“ (õpetaja). Umbes niisama kordalätnud ja üleüldiselt saanud on ka õpeasjade nimed, mida Setumaa mõne aasta eest weel sugugi ei tundnud. Mõned sõnad wõetakse küll lihtsalt Wene keelest. Näituseks ei ole Betseri eestlastel tähti, waid on bukwa'd.

Kuid jätame nüüd Betseri murraku ja tema koolikeele. On kord Setumaa kõne alla wõetud, siis on ju asja igast tema iseloomulikust liikumiseft rääkida, teda igast küljest waadata, nii ka siis tema koolielu. Kuid kuhu me selle harutusega jõuame? Setu kool jääb rahwa keelele ikka wõõraks. Kes siin rahwakooli keelega ühendada tahab, andtu Setumaale maksuta emakeelsed erakoolid, mis Wene keelt niisamapalju õpetawad kui praegused siinsed koolid. Siis ainult on rahwas emakeelse kooliga rahul ja saadab lappi sinna, sest setu on majandusemees, kes koolist enam keelt kui haridust otsib.

Kuna kirjandusekõsimus koolikõsimusega ligidas ühenduses seisab, siis ei ole siin esimesest enam midagi iseäralist ütelda. 1908. aastal asutati Betseris esimene Eesti raamatulogu, millest eespool juba jutt oli; 1909. a. juuli-kuus asutati kuukiri „Betseri Postimees“, mis muidugi Betseri eestlaste keelt harima hakata ei taha, waid seda Eesti kirjakeelele lähendada ehk õigemini Betseri eestlaste Eesti kirjandusega tutvustada.

Mis ta selles ära jõuab teha, palju ta Setumaal lugejaid leiab — eks seda ligem tulewik näita.

11. Wenelane ja Petseri eestlane.

Petseri eestlane, kes Wene koolis natuke haridust saanud eht jälle koduses elus wenelastega ligemalt kokku puutudes Wene keele ära on õppinud, võtab Wene haritlasi enesele eestlujuks. Nii siis: keel ja kool oli see, mis teda wenelasele sedawõrd ligindas, et ta teda tähele hakkas panema ja järel aimama. Noormees ei taha mitte lihtsalt wenelaseks saada, vaid Wene haritlaseks: jääb leiab ta midagi meeldivat, midagi niisugust, mille vastu wana Setu moodi — tema põliste kommete, pruukide ja keele ning rahwaluulega — wahetada võib. Hariduseta inimene aga, iseäranis naes-terahwas, kes Wene keelt ei mõista ja wenelast kui rumalat talupoega tunneb, ei leia sääl midagi paremat, kui temal enesel on: ta arwab koguni, et tema keel, komme, laul ja riie palju parem ja ilusam on, kui wenelase oma, ja sellepärast jääb ta setuks ning ei jõua küllalt pahandada, kui noorsugu tema pühadusi enam ei auusta.

Mispärast on rahwas weneestamisele nii wiisalt vastu pannud, mispärast ei ole ta, aastasadafid wene-
laste keskel elades, wenelaseks saanud — see on ise-
enesestgi selge. Sõge setu ei tahtnud pimedat wenelast
omale eestlujuks wõtta, sest kaheliski pole sugugi lõbu-
sam kraawi kuttuda kui üksi. Niikaua kui ta ainult
Wene talupoega tundis, ei wõtnud ta wenelastelt muud
vastu kui usukombed. Ta käis kirikus, lõi ristide ette,
kumardas kujukude ees ja wõttis kirikust mööda minnes
mütsi maha. Muud kombed, pruugid ja rahwariided
ning laulud hoidis ta omale alles ja wenelane ei wõi-

nud neid milgi wiisil temalt ära õstuda. Ka sääl, kus harimata setu Wene keelt mõistis, hoidis ta oma esiwanemate waimuwara — rahwäluulet — alles ja kartis wäga, kui nägi, et see kõit unustusehõlma ära kaob. Seda näeme wenestatud Setu külades, niisama ka Kraasna maarahwa juuresgi. Rahwa waimuwara läheb keelega ühes kaduma ja Wene ust ning keel ei juuda seda tasuda.

Nagu eespool öeldud, püütakse wiimasel ajal juba ka tütarlapsi looli saata ja umbes sellesamas mõttes, nagu Gestic itta: „Wai no tütarlats mõne amedi pääle wõi saada — ku ta inne weedkse oppust saase.“

Kiisugused eelarwamised wõtaw nüüd laps wanematelt looli kaasa, jaab sääl pääliskandse wõõra hariduse ning — kadaf on walmis. Kiisugused on umbes sedasama, mis Saksja loolist läbitäinud Gesti tütarlapsed. Esimene, mida „looltet labõhõne“ häbenema hakkab, on Setu keel. Ta katsub keele poolest wene-lane olla ja kellel see korda ei lähe, kuulab ja waatab „peenemaid“ asunitta ja niipea, kui ta Tallinna murrafut on kuulnud, hakkab kohe „rääkima.“ Kiidemoo-diga on lugu niisama, ka seda wõtaw ta Wene haritud naesterahwalt ehk asunitudelt. Pääle selle põlgab ta tööd ja „maa-tjurasid“. Lühidalt ütelda — temas on midagi wastikut. Sihtne Setu neiu on palju huwitawam, temas on midagi meeldiwat, midagi tüsedat, laadilist. Gesticlastel arwatakse wõrdlemisi wiisa iseloom olewat. Kuid tooge neid „loomusi“ Harjust, Wirust wõi Wõrust — petserlasega on selles asjas raske wõis-telda. Ja kõige toredamalt näitab ennast Setu wiisa iseloom just naesterahwas. Ühestainsast näitusest oleks wast küllalt. Wõtame seda segaabiellust. Uuemal ajal tuntakse ühtainust juhtumist *), kus Setu neiu wenela-

*) Külad, kus setud wenelastega segi elawad, arwamata.

sega abielusse astus. Ja mis siin „õrnem“ pool oma „tugewama“ poolega tegi! Mees pidi Setu keele ja lombeid „lätte õppima“, riidemoed ja kõik rahwa pruugid hääts wõtma. Naene on ta põhjalikult ümber teinud.

Sätame nüüd kooli, kirjanduse ja kõik uue aja asjad siin tähelepanemata, ning vaatame Betseri wenelast ja setut, vaatame, kui paljuna d ü l s t e i s e p ä ä l e on mõjunud, mida nad üksteisele on andnud.

Need kats näabrit on kauaegse looselamise pääle waatamata üksteisele wõõrats jäänud. Wenelane waatas setu kui alamat liiki inimese pääle, kellega läbi käimine sellelegi auu ei tee, ja setu pidas jälle oma rahwaluulet, lombeid ja riideid liiga hääts, et neid „Winne wärgi ni wiisiga“ wahetada. Nii elasiwad nad üksteise kõrwal aastafajad ja ei saanud üksteise keelest, kommetest ega usustgi aru. Kummagil oli oma iseäralik sisemine ilm, kummagi waimuwald ei olnud tühi, mõlematel oli asja oma juures uhle olla.

Nii wöttis üks teiselt, mida ta just waja tundis olema, lastis enese pääle pääliskaudselt mõjuda, sügawamatest mõjudest polnud midagi märgata. Ühesuguste elutingimiste, ühesuguse töö ja majanduslise järje pääl elades pole nad üksteisega sugugi sarnasemaks saanud, kui wenelane ja eesilane itta. Ühesuguseid loomumadusi, nagu tähelepanemist, ettewõtmisewaimu, julgust ja wisadust on mõlematel, kuid siisgi on nad kats olemust, kes üksteisest suuresti lahku lähewad.

Wenelane elab oma tiinu juures, kuidas lähed, päewast päewa. Üksford äkisti jätab ta ilma pikema jututa hingemaa maha, — hakkab tööliselt, käsitööliselt eht, kui jõudu jätkub, ärimehelt. Ta ei tahtle ega kauple: selle lätte maad ja maja anda, kas selle eest renti saab . . . Mõnigi hingepöld jääb sөөti, maja aknad löödatse laudabega kinni jne.

Uga Setu oma tiinust nii kergesti ei lahku. Ta otsib kõrwalteenistusest hingepõllule abi, katsub kõik abinõud ära, enne kui wälja rändama hakkab, ja siisgi mitte enne, kui ta enam-wähem lastuliste tingimistega hingemaa käest ära saab anda. Siin on midagi niisugust, kui Uwinurmes ja Kodaweres: mitu kõrwalteenistust katsutakse läbi, taludgi tüledatase ära, enne kui wälja hatatatse rändama.

Ja edasi: wenelane ei mõtle homse häda pääle, elab „täna“ rõõmuga; ja seda rõõmu ei taha ta ülsinda maitsta. Mafsku prasnii, mis ta maksab — hääd naabrid peawad kõik loos olema. Ei luba waejus sõpru, siis peab perekondgi rõõmustada aitama. Perekond — naene ja lapsed, eided ja taadid — kõik peawad tantsima, laulma . . .

Häämeelega wenelane oma perekonnast ei lahku.

Digu see põlluharimine, kalapüüdmine wõi mis tahes — ta tahab kõige perekonnaga selle juures olla; isegi woori pääle tuleb naene kaasa. Minult liibe häda wiib wenelase perekonnast kaugele teenistust otsima.

Setu läheb ta siis weel kodust ära „maad pite raablema“, kui tal juba sadanded tagawaral on.

Wene naesterahwas peenilest, igawat käsitööd ei armasta, ta tudub wõrklu, püüab kala, künnab põldu jne. — kõiges selles on ta osawaks saanud. „Wenelane katab ennast siitsiga“ — see on ju üle Wenemaa tuntud. Ka koduhoetud willast riidet on siin wähe, itka ja igalpool wabrikuriie. — Setu naesterahwas walmistab oma perekonnale pesu ja riided ja teeb pääle selle käsitööd, mis palju kunsti sisalbab. *)

*) Piiskwamaal, Holmi ümbruses ja mujal, leidub külasid, kus Wene naesterahwad kudumises ja kirjumises, tippimises ja tikkimises nii osawad on, et nad oma käsitööga Setu naesterahwast meelde tuletawad. „Kirjad“ lähewad muist ühte, muist lahku. Kas õppisidwad nemad setudelt wõi setud nendelt? Wast uurijad seletawad sellegi ära?

Tuleb pidupäew — walmistab wenelane maitsewaid ruogafid, milleks tal palju kolonialkaupa tuleb osta; setu teeb oma rukkijahust sõõlumitse abil peenemat jahu ja walmistab wärsket leiba ning seab kõit n uudgt toidud piimast ja oma põllusaadustest koku; ka wiina toob ta wähem kui wenelane: ja nti tuleb temale pidu palju odawam kui wenelasele.

Sellest siis tuleb, et hingemaa-estlasel tihti hää summale raha tagawaraks on, kuna wenelane pidupäewaks ehk mõnel hädalisel juhtumisel wõlga teeb: esimene ei taha mingit asja odawalt müüa, ootab, kui müüdaw kaup niisugune on, kuni hind tõuseb; wiimane aga katsub, et oma kaubast lahti saaks.

Tuleb „sälts“ külasse woorimeest otsima, küsib setu suurt hinda ja kui ta seda ei saa, siis ta ei lähegi; aga Wene külas pakuvad endid woorimehed üks odawamalt kui teine. Muu teenistusega on lugu niisama. Sellest wõiks arvata, et hingemaa-estlases ühistunne, ligemise- armastus ja sotsialne arusaamine rohkem edenenud on kui wenelases. Aga seda ta ei ole. Näib nagu oleks poolkommunistiline, külafondne põllupidamine wenelasele mingisuguse ainduse andnud: meie tõusmine peab kollektiivline olema. Betseri estlases aga wõib umbes sedasama märgata, mis estlases üleüldse: katsu aga, kuidas ise läbi saad, kuidas maad wõi muud warandust omale pärisomanduseks saad — teistega ei ole sul midagi jagada! Kogu omale tagawara, — see on tee, mis sind päästab, mis willetsusest wälja wiib! Sellepärast ole kottuhoidlik, pidupäewalgi tanna oma nälga ja willetsust edasi: nii saab ta ennem otsa!!

Mis aga hingemaa-süsteemis mõistab tagawara koguda, see on hulluseni-edenenud kottuhoidmiskunst, muu midagi ei saa sellega lorda. Ja kottuhoidmise asjas kõlbab küll Betseri estlane kõige suuremate isearalduste muuseumis imeasjana seisma.

Terwes ilmas wist ei leidu niisugust kottuhoid-

mist kui Walges-Gestias. Kui siis see tolluhoidmine teda rikkaks on teinud ja ta külast lahudes puustuse omanikult saab, siis ei ole külast selle vastu midagi ütlemist; teised waatawad selle inimese kui eeskujuna nääle: nii oleks pidanud ka mina tegema, oleksin pidanud weel rohkem nälgima, weel rohkem tollu hoidma!

Aga Wene külas on lugu teine. Rikkaks - saanud talupoeg on jään „rahwaruskaks“; keegi ei liida teda, keegi ei pea teda eeskujult; ehk kui mõni seda teeb, siis on see lihviline kiitus, kawal roomamine ja tagaselja ruskitamine. Wene talupoja iseloomus on aga enam otsekohe-just ja awalikkust kui roomamist. Tahab rikas külast puustuse pääle minna, siis on kõik küla selle vastu: Jää siia! sureme nälga, sureme kõik; saame maad — siis kõik saame maad! Nii jääb mõnikord sarnase rikka, endise hingemaa-wenelase maa seisma: külamehed ei wõta teda rendile, ei osta selle maa tarwitamise õigust! Ja kui see rikas siis omale küla kõrwal puustuses mõisa asutab, selle juures uhkust, ahnust ja ruskumist waeste vastu üles näidates, — siis mängitakse talle tihti niisuguseid karutükkisid, mida Gesti ajunikud sifemistes tubermangudes palju näewad, kuid millestnad wähe aru saawad: rikka wiljarõugud pillutakse õõfiti laiale, ehitatama hoone seinad wõetakse maha ja kantakse palgid laiale jne.

Rikas talupoeg teab wäga hästi, mis Wene küla-
kond tühjast puustusemaast arwab ja sellepärast hakkab ta kauplema ehk ostab kuskil wõõras lohas omale mõisa, aga küla kõrwal seiswat puustust ei himusta ta mitte.

Setumaal aga on puustused enamasti endiste hingemaalaste käes. Ka mõisate ostmisega on asi nii: Wene küla ostab mõisa enamasti ühisel jõuul ja jagab ostetud maa niisamati küla perelondade pääle ära, kui küla oma maa jagatud oli; setud — igamees ostab omale nii palju kui jõuab.

12. Petseri maa ja alew.

Petserimaa, 6. Pihlwa semstwo jaostond: Lohodla, Petseri ja Panikowitsi wald, on umbes 50,000 hinge fuur.

Wenelasi	22,459
Petseri eestlasi (setusid)	18,155
Cestlasi ja lätlasi, (afunikka) umbes	10,000

Lohodla wallas on maad:

talupoegade tarwitada (hingemaa)	23,892	tiinu
päristaludel	1,983	"
mõisatel	300	"

Nii tuleb Lohodla wallas talupoja hinge pääle läbilaudu $2\frac{2}{7}$ tiinu. Maa ei ole ühetasaselt ära jagatud: mõnes talus tuleb $3\frac{1}{2}$ tiinu, mõnes $\frac{1}{2}$ tiinu hinge pääle. Pääle selle on wallas 45 ilmamaata inimest.

Mõisate all on maad Petseri wallas vähem, Panikowitsas rohkem; muldu on sääl agrarolud umbes niisamasugused kui Lohodlasgi.

Tööstus on siin maanurgas wähe edenenuud. Tähtsam tööstusetoht on Irboska gipsimurd oma hulga auruweskitega, mis iga aasta miljonid puudad gipsi jahwatamad ja raudteel Pihlwa ning Wõru laudu turule saadawad. Siin leiab hingemaalane kõrwalteenistust, kus ühed gipsi murravad ja seda peenitseteks teewad, teised seda weskisse ja säält jahuna raudteele weawad. Pääle selle annawad Panikowitsi wiinalöögid ja saeweski hobuse- kui ka jalameestele tööd. Wähemastest töölodadest on Petseris ja Lohodlas üks willatetramitse-, mõned kraasimise-, findlitegemitse- ja muud töölojad.

Et kaubandus ja muu ärtelu enamasti Petseris

seisab, sellepärast on kaupluse- ja muud äri-
kohad maal wähese tähtsusega. Mille poolest küla-
poodid kuulsaks saanud, milles nende tähtsus, mõju —
see on alkohooliga kauplemine. Panikowitsi wallas
on 25 würtsipoodi ja nende enamuse arwamine alkoholi
kohta on: ta on üks niisugune würtz, mida igast würtsi-
poeist wõib nõuda. Neli theemaja, mis selle walla piirides
tõotawad, on ka alkoholi asjas pooleusullised, poluwär-
nitud. Pääle selle leidub igas külas talusid, kus wiu,
eeter ja muud niisugused asjad alati na ütelda
pakkumise pääl seisawad. Muidugi edendawad niisugu-
sed kohad palju joomist, kuid ometi tuleb see kõik pühk-
meks arwata sellefinatse asja wastu, mis 15 õlle- ja
3 wiinapoodi selles wallas ära teewad. Tuhandatena
lähed rahwa raha nende kohtade laudu „maalt wälja“,
kuna nende läwelt palju katlemise, riisumise ja tapmise
professifid tõuseb, mis kaebajatele, jüüdistatawatele ja
tunnistajatele palju tüli teewad.

Betsert ja Sobodka wallas on ühtelokku: 5 wiina-
ja 4 õllepoodi, 1 theemaja ning umbes 50 würtsipoodi.
Wiimaste kohta wõib jedasama ütelda, mida Paniko-
witzi würtsipoodidestgi.

Wõib ütelda, et hingemaatalupoeg
enam proletarlane kui maapidaja on. Suu-
rem osa põllumehi elab oma põlluwiljaga 3—4 kuud
ja peab seega 8—9 kuud ostetud leiwa pääl elama.
Muidugi on niisuguse põllumehe elu kaunis turb.

Tööd leiab ta suwel siinjes mõisas ehk suures
puustusetalus, kuna paljud jedagi Wõrumaal peawad
otfima. Selle tööga toob meesterahwas 280—320,
naesterahwas 200 kuni 220 kopikat nädala lõpul koju.
Sellega ela töö waheaegadel ja mõtle talwe pääle,
mõtle mustapäewa pääle. Röömustada pole millegi
muuga kui wiinaga, aga et see liiga kallis on, siis
katsumad paljud liilwaga läbi saada. Silma lange
joogita ei oska hingemaalanegi elada, wähemalt peab

ta seda pühapäeval ja pidul saama, ja ta leiab sarnast wahendit odawas eeteris. Paljud petserlased waewalewad eeterikres, mitmed on teda tarwitades termise kaotanud ehk koguni nõdrameelselt jäänud. Eeterijoojatest seisawad Petseri eestlased küll esimeses reas, aga wiimased aastad näitawad, et nendest paljud teda põlgama hakkawad, kuna paljud wenelased ja asunikud selle joogiga endid ära tahawad harjutada. Kodumoa eestlased on ajalehtedes Petseri eestlasi eeteri pärast hurjutades teised eeteristid ära unustanud: ka Baltimaal joodakse eeterit. Wõrumaa *) kihelkonnad — Rõuge, Pihtwa piirini — kauplewad eeteriga niisama laialt kui Petseri ümbrusgi; jääb külaades on liikwaladusid, kust pisikesed Petseri liikwalõrtsmitudgi omale jällemüümiseks kaupa telliwad. Et aga Wõrumaal nii tihti neid kauplemisekohtasid üles „ei leita“ — näitab, et jääb lordinikud ja muud seadusemehed paremini „jagada ja walitseda“ mõistawad, mida niisama ka salamonopolide, õlleõrtside j. m. kohta õigesti võib pidada. —

13. Semstwo.

Selle jaoskonna wallad, Petseri, Panikowitši ja Lobodka, on 10—18 tuhat hinge suured, s. o. nendel on Liwimaa kestmistest kihelkondade suurus. Nii on wallawalitsuste ja kohtute ette käimised suurte raskustega ühendatud ja — tihti kandku talupoeg mitteilmurise pärast trahwi. Witmaszel ajal on joomine, kallimine ja warastamine edenenuid ning sellest tõuseb lõpmata palju professisid; pääle selle annawad maksuõuetus, tõrkumtne, fisseriisumine, olõjonid, wäljarändamine, maa kruntiajamise- ja piiri-

*) Tartumaal on eeteri joomist ijaaranis rohkesti Awinurmes ja jäält edasi — Kodaweres ja M.-Magdaleenas.

ning pärandusetülid ametnikkudele palju tööd. Kõik professid algavad enamasti wallakohtus ehk semstwo-ülema juures. Aga, nagu mujal Wenemaal, nii ka siin, ei ole rahwas nende kohtutega rahul. Kel jõudu on, viib asja Pihlwa semstwowogusse, ringkonnakohtusse jne. ja näeb, et semstwoülema ja wallakohtu otsused tema kasuks muudetakse. Tuleb see nüüd seaduse tundmise puudusest, hooletusest wõi isiklusest, wõi — kõigest kolmest koos — muudtui ülemad kohtud leiawad nihti, et wallakohtu ja semstwoülema otsusi muuta tuleb, enamasti ikka trahwisiid wähenadata, — nii et Pjetseri otsused Pihlwas 3 kuu päält 1 pääle, 6 päält 3 pääle langewad. Paljud peawad aga Pjetseri „kohtu-
kõnede ja adwokatidega“ rahule jääma, sest jõud puudub — adwokati wõtta ja laua professida.

Semstwo ja wallawalitsuse ametikohad seisawad wenelaste, lätlaste ja eestlaste käes; maarahwa (setude) seas on praegu üks wallawanem, üks wallakirjutaja, mõned wallakohtumehed ja künnikud; pääle selle politset teenistuses: kirjutaja abilised ja lordnikud.

Miisugune on, lühidalt öeldud, sinne semstwo administratsioon. Waatame nüüd wähe semstwo maksu-
korraldust ja tema rahwalasulikka asutusi.

Wallamaksuga (мирскій сборъ) on Pjetseri eestlaste juures hoopis teistsugune lugu kui Baltimaal: teda maksawad ainult need liikmed, kes walla piirides elawad — maapidajad kui ka maata inimesed — umbes ühe rubla suuruses. Mõnes wallas, kus palju puustusi on, läheb see koorem puustuse pidajate pääle. Seda-
mööda, kuidas nüüd puustusemaid on, on ka wallamaks paiguti ainult paarkümmend kopikat. Siitmetelt, kes wäljaspool walla piiri elawad, ei nõuta kopikatgi.

Semstwo maks — selle nime all wõetakse 1 hün-
gemaa päält, mis igalpool ühesuurune ei ole, umbes 4 rubla ja selles on siis igasugused maksud, mis semstwo

ja riigi kassadesse lähewad, üheskoos; ta tule wastu linnitamise maks.

Neli rubla hingemaa üfsuse kohta — see on suur maks, iseäranis weel sääli, kus tehwad maad. Peatame selle maksu juures weidi pikemalt.

Hingemaa suurus on väga mitmesugune. Pihlwa oludega rehkendades võib üht hingemaad kestmisel arwul 3 wafamaa pääle arwata, selles arwus umbes 2 wafamad põldu, lünnimaad. Selle eest ongi nüüd 4 rubla maksta.

Ja mida annab semstwo rahwale, kes nii suurt maksukoormat kannab? Wõtame näituseks Petseri jaoskonna.

Rõige efitels: semstwo poolt on koolid, kus õpilastel kooli ega koolitarwiduste eest — raamatust kuni rindipotini — midagi maksta ei ole *); 2 raamatukogu lugemiseks ja ajalehtedega; arst ja welskerid laatsareti ja aptegiga; pääle selle weel 1 theemaja, kus 4—5 kopita eest „suure Wene portsjoni“ theed saab, ja semstwo kaubaladu, kust kaupa 2—5 prots. alla turuhinna müüdatse.

Muidugi võibwad ka maata inimesed, kes semstwo maksu ei maksa, kõiki neid asutusi maksuta tarwitada. Maata inimesi on siin iga tuhande perekonna pääle umbes 5 perekonda, ja nende arw kasvab väga pikka mööda, sest et wäljarändamine ja linnadesse asumine ilka maata inimesed ära wõtab. Nii võib peaaegu ütelda, et siin ilmamaata inimesi ei olegi.

Semstwowt Balti omawalitfusega wõrreldes leiame, et siin suurte lahtuminetutega tegemist on. Olgu efitels wallamaks: semstwo peab maa päält wõetawateist maksudest rahwakooli ülewal, Baltimaa wald lijub kooli ülespidamisel kopitaid ja rublasid ka maata inimeste

*) Mõnes semstwowkoolis antakse pääle selle koolilastele üks lord päewas suppi.

Käest, isegi nendelt, kes linnades tööpuuduse ja nälja-
surmaga heitlewad ja kes endi lapsi uulitsal üles kas-
wada peawad lastma ehk nende eest kallist kooliraha
maksma. Kus uus, õiglasem wallamaksu-süsteem kuidagi-
wiisi maksma saanud, jäägi ei jäeta wäljaspool walla-
piirifid elawaid inimesi rahule. Ja teiselt, semstwo
annab oma külale raamatutögu ja ajalehed, Balti kul-
turamaal ei ole wist üksigi külainimene maksuta luge-
misetoast und näha julgenud — ei ole siin linnawalit-
susedgi niisuguseid lugemiseturbasid asutanud. Mit on
mõnel pimedaks = nimetatud Wene külal mõnedgi hääd
asutused, misuguseid Baltimaa koolilinnad endi loda-
nikkudele senini andnud ei ole. Harilikult näidatakse
selle pääle, et „Wenemaa“ ilka pimedam olla, kui Bal-
timaa. Aga sellel on oma põhjused — rahwakoolid,
mis Wenemaal praegu olemas on, on suuremalt jaolt
minewase aastasaja wiimisel weerandil asutatud ja lu-
gemisetoad hakkasiwad alles wiimastel aastatel ilmuma.
Praegu asutatakse juba Bihkwas nagu sisemaalgi mit-
melpool tahellassilisi rahwakoolisid, ja ühewallassilisi on
paiguti juba niipalju, kui rahwas neid nõuab ja tar-
witab. Kui Balti omawalitsus endiseks jääb ja ilka
oma tuimast walgusest Wenemaa pimeduse pääle näi-
tab, — siis jõuab peagi üks hääd päew lätte, kus ütelda
wõidakse, et need piirimaad ei olegi enam sisemaalst
walgemad. Kui Balti omawalitsuse wead ja tumedused
selgima ja paranema ei hakka, siis on ju otse loo-
mulik, et rahwas semstwod paremaks arwab ja seda
himustab, olgugi, et „põlised maaperemehed ja rahwa-
wanemad“ semstwoost midcgi hääd ei tea ütelda.

Ja mis semstwoost üleüldse ütelda, siis — ta ei
ole oma loomu poolest just wäga halb asutus*). Andke

*) Kohtades, kus koolisid wähe, tuleb ette, et kooliõpetaja
talumehelt wata wilja ehk muud niisuguseid andeid wälja
pigistab, enne kui ta tema lapse kooli wõtab; käsitöölisel lastel

fiia parem korraldus, hoolsam järelwaatus ja — semstwo on parem, kui praegune Balti omavalitsus.

Ja kui me kõik omavalitsused tähelepanemata jätame ja Wene talupoega kui niisugust waatame, siis: kuskil ei ole ta rohkem liialannataja, kui eestlased ja lätlased. Wene talupoeg sai priiusega ühes hingemaa, mille eest talle 4-rublane maks pääle pandi ja siin on pääle 20—100 kop. wallamaksu kõik maksud ja kohused koos. Baltimaal — rehtendame aega tähele pannes lestimiste arwudega — pidi priiiksfaanud ori wallamaa eest 4 rubla renti maksma ehk — kui ta selle maa ära ostis — tema eest nii suure summa maksma, mis wallamaa pääle ilka 4 rubla wõrd protsentisid wälja teeb. Ja selle juurde tuliwad weel maksud, millest hingemaalane midagi ei tea, nagu postimoon (jaamamoon), adraraha, iinumaksud (kroonule) jne. Siis weel kirituteenrite palgad, mitmesugused tüüditorrad, teetegemine jne.

Nii on Baltimaal ometi maade pääl rohkem maksu, kui semstwo maades, ilmamaata inimeste riisumine on meie juures weel koguni päälekauba. Ja et meil nende

ta „maksuta“ koolipinkisid parandada ehk midagi niisugust tööd teha, kui see oma lapsela „prii“ kooli tahab saada. Aga kus juba koolisid rohkem on, et nende pääle suurt tungi ei ole, jääb kaowad sarnased salamaksud ära. Semstwo arstid ja welsterid on „raha pääle“ muidugi targemad kui kooliõpetajad, — kuid sarnased nähtused ei ole üleüldised ja neid ei wõi mitte lihtsalt semstwo arwesse panna. Kroonu kontrolli pärast saab rahwas igasugustes ajutustes selle õnnistuse osaliseks. Ja wäga on rahwajõna, et „rumal kiritusgi peksta saab.“ Mis on wesenemaal wõimalikum, kui salamaksud ja mis on praeguse ilmatorra juures õndsam töö, kui wäetite pigistamine! Anult jääb laob ülekohtus, kus efiteks, rahwa filmad lahti lähewad ja teisets, kus rahwas ise asjaajamise juurde pääseb ja — kus rahwas ise rewiderija ning järelwaataja on. Seni, kus mõisnikusisusel Wenemaal suur wõim oli, kus ta kõik oli ja kõik tegi — ei ole sugugi imets panna, et semstwo pääasjalikult mõisniku kasusid kaitseb.

summadega, mida siin nii mitmesugusel teel ja mitmesuguste nimede all rahvalt loetu võetakse, „rahwa koolis“ midagi rohkem ära tehtaks, kui semstwo teeb — seda ei saa vist keegi seletada.

Õfegi küla postiga on Baltimaa mõnest sifemifest kubermangust taha jäänud. Mis siin, esimeses joones, „rahwakoolis“ silma paistab, on wallakool, mille eest paiguti kahju on rubla talve päält maksta, millest ütelda võidakse: „Mis külakoolist saab! las' paremb lats om totun.“

14. Hariduseasi ja seltsielu.

Koolisid on (школы грамотности arvamata): semstwowoolisid — 16, kihelkonnakoolisid — 11, ministriumikoolisid — 2, kloostrikoolisid — 1, erakoolisid (asunikudel) 1.

Nii tuleb siin 1500 hinge pääle üks alguskool (Baltimaal — 950 h. p.).

Rahwakool olla rahwa waimuelu termometer, näidata, kui walge tema waimuwald on, mitu kraadi tal waimupriiust on. Aga mis on siin rahwakool rahwale andnud? Ainult ministriumi- ja kihelkonnakoolisid on ta midagi saanud ja tunneb seda ruttu ära: need koolid on alati lapsi täis. Kes need koolid läbi läinud, mõistawad vähemalt Wene keelt ja kirja. Nad saawad paremat teenistust.

Ka semstwowoolis õpitakse kauema koolisõimise juures lugemine ja kirjutamine ära, aga see on ta kõik, mis see kool anda suudab. Siin õpit ühe kooliõpetaja juures 40—70 last, suur osa lapsi jääb ilma koolita.

Mis igale hingele lahti seisab — see on kiril. Ja kuidas on ta rahwast õpetanud? Talupoeg ei tea nende pühade tähendustgi, mida ta nii tihti peab.

Ja kust tuleb siis rahwale walgus? — Uskuma õpetatakse rahwast, aga mitte mõtlema.

Kaardimooridel, soolapuhujatel, lääwaatajatel ja muudel seda sohki ärimeestel on tegemist palju. Usus ja ebausjus seisawad Põtseri wenelased ja setud ühel astmel.

Teadus, kirjandus ja ajaleht on rahwale „tundmata maa“. Mewis ja Panikowitsi wallas on Wene raamatukogud. Neid ei tunne aga rahwas, waid Wene, Läti, Eesti ja Setu haritlased. Seltsisid ei ole siin rahwale weel waja, s. o. lõbuseltsisid, nii kui neid Pihlwa naabrus, Baltimaa, tunneb. Põlluharimises, tarjataswõtamises ja mesilastepidamises on Pihlwa Põllumeestefelts ja Põtseri Mesilastepidajate = ühisus rahwale natuke lastu saanud: 1908. aastal awas P. Põllumeeste Selts Põtseris poodi, kust põllutööriistu, wilja jne. odavamalt saab, kui kaupmeeste läest. Mesinikkude-selts pani siin maksuta kursused toime ja mitmed talumehedgi tuliwad siia mesilastepidamise kohta juhatusi saama. — Pääle selle on kolme walla pääle 15 tuletõrjajate-seltsi oma pritside ja munde tulekustutamise-abinõundega olemas.

15. Wäljarändamine ja muud liikumised.

Wäljarändamine ja muu niisugune liikumine läheb siin iga aastaga suuremaks.

Warematal aegadel, kus perekondade-wiisi wäljarändamine siin alles tundmata oli, läks siit üksikuid inimesi Pihlwa, Peterburki ja mujale teenistusse, käsitöö ehk kauplemise pääle, ja pääasjalikult wenelased: eesilasi talistas niisuguses liikumises keel. Selle aastaja algusest aga, kus nad Wene keelega juba paremini toime saawad, ei jää nad liikumises enam wenelastest tahta, kipuwad nendest ettegi. Kauplused, wõõrastemajad, trahterid ja theemajad Pihlwa linnades ja alewites

wõtawad häämeelega Petheri tsurafid wastu, sest nad mõistawad kahte keelt, ja siinsetel ärikohtadel on seda tihti tarmis. Pääle Pihlwamaa on siit Miia ning Peterburigi ärikohtad palju noorimehi teenistusesse wõtnud.

Kes selles liikumises kõige wiimaseks jääb, see on naesterahwas, kes Wene keelt ei mõista. Temale ei jää muud üle, kui Petheri ja Wõrumaa mõisates madala päewapalga juures orjata. Pääsemisl näeb ta ainult wäljarändamises, mille pääle ta ka alati walmis on. „Mi naese ni tabõhõse um paha-julge Wolodskahel wai Tsiberihe minneh!“

Kiisugused on siis Petheri hingemaalaste pääseteed, mida ju warem tarwitati. Kuid kõige selle pääle waatamata lippus kodumaa rahwale kitsaks jääma, sest liikumine, nii suur kui ta oli, jäi iltagi psalijeks. Mõned kõrvaltsjed olgud ja külad ei teadnud weel wäljarändamisest ega muust liikumisest midagi eht kutgi nad sellest kuulnud oliwad, ei mõistnud nad äkki aru saada, mis see neisse puutub ja kas neilgi wõimalik on pääle hingemaa ja päewatöö midagi weel lätte saada.

Sits tuli Wene-Jaapani sõda ja Wenemaa liikumine ja mõjus Setumaa päälegi sedawõrd, et ta „Winne koolusjst“ wiimase nurgani wirgus ja kuulama hakkas, „miä suureh ilmah sünnis“, ja nõuu pidama — „kas tulekõhengepõllu man läia, wai timmä õge waihõl maaha jättä?“ Si i i k u m i n e tundus esimest korda üle kõige Setumaa.

Ja kuidas see liikumine siin ennast awaldas? Muidugi mitte nii, kuidas Balti- ja mujal Wenemaal. Sel ajal, kui Baltimaal rusutud ja rusujad jõuud, mis laua, laua umbses õhus üksteise wastu hõõrunud, plahwatust sünnitades maad lausa leekidega katsiwad ja teda wärisema paniwad, — tundis Petherimaa ainult nõrka laenet tõustes ja wajudes enesest üle weerewat.

Wäen, mis Wene talupoja rinnas mõisniku wastu

ju ammu leegitses, hakkas nüüd ka Petseri eestlastes aset võtma, ja siinsed nõrgaksjäänud mõisad kannatawad: nad ei saa enam endise madala palga eest tööd ja ähvardavad nälga surra.

Hingemaalased on ärtvel. Ühed ostavad puustusi ja mõisaid, teised valmistavad väljarändamiseks. Kes seda ega teist ei jõudnud, jättis malsud (земский сборъ) malsmata ja nõudis kroonult abi. Osa mõlgasid, nagu ju tuttav, kingiti ja mõnes wallas anti abigi: 2—4 puuda vilja hinge pääle. Pärast aga, kui kangem walwuseford wälja oli kuulutatud, riisuti strahhnikute abil malsud sisse. Siin tuli ette, et wilmane perekonnarõõm — theemasin — ära wõeti, kuna hobusest ja lehmasi rääkidagi ei malsja. Müüdi ju ühel hingemaalasel 70-kopikalise wõla pärast lehm ära, sest et muud midagi wõtta ei olnud. Suhtumised oliwad põrutawad ja nad ei jäänud ka Petseri talupoja kohta mõjutaks: ta kahtleb juba „kõigetõrgemate“ hooletandjate juures, kes temale Jumalast antud. „Знаемъ ваши милости!“ öeldakse nüüd ja ei loodeta enam duumastgi abi. „Ea ksil um wet wäega suur pilkus rahwa pääle!“

Nooremad, kes Wene keelt mõistawad, wõtawad passi ja töttawad „maapoolse wai Winne maale“ tööd, teenistust ja ärilohki otsima. Passisid ja wäljarändamiseks = tunnistusi wõetakse Petserimaal enam kui kunagi enne. Nii andsiwad 1906. a. kolm walda — Petseri, Bobodla ja Panikowitja — ühtekokku 3569 passi wälja ning wäljarändajaid Siberisse ja Wologdasse oli siin seljamal aastal 120 perekonda; 1907/8. aastal kestab maatuulamine ja wäljarändamine edasi.

16. Petseri.

Mis suurwenelasele Moskwa ja Nišni-Nowgorod, mis lätlasele Riia ning eestlasele Tartu ja Tallinna,

mis juudile Jerusaleem, seda on petserlasele tema püha a le w Petser (Пригородъ Печеры). Siin on uskliku petserlase püha paik — klooster, millest ta kunagi külmalt mööda ei lähe, mida nähes tema tundmused tõusewad ja mõtted pühanevad. Siit mööda minnes muutub õigenuslik inimene ilka jumalalapseliks ja arwab oma Isa häält kuulvat: Wõta kingad jalast! sest see loht, kus sa seisad, on püha maa. Siin näed sa terve Wenemaa kõige pühamaid, kõige usklikumaid lapsi, kes usurändajatena siia ilmuvad ning sinugi usku kinnitawad; siin näed sa kõige suuremaid ristiläituseid, kuuled kõige imelikumaid uudisi usuilmast ja näed kõige kallimaid imetegewaid asju, kõige wanemaid asju, mida õigenuslik inimene jumaldatab.

Jah, ilma Petserita ei olegi õigenuslikul, püha: kõigil suuremad pühad, mälestusepäewad pühitseb ta tingimata siin.

Ka ilmalikust küljest waadates ei alane alew i suurus. Ta oli ja on petserlase poliitilise, seltsi- ja ärielu keskskoht. Tunneb üfsit külajaritlane tungi seltsielu ja kunsti järele, siis leiab ta Petseris omale seltsid ja teatrid. On põllumehel midagi müüa, leiab ta turu ning laadapäewad Petseris ja harwa tarwitab ta niusugust kaup, mida alew talle pakkuda ei mõiks. On sel ehk teisel seadusega kokkupõrkamist ehk otsib ta temalt kaitset, siis algab tema asi jälle Petseris. Nõuab petserlane paremat algharidust, siis mõtleb ta kõige esiteks Petseri rahelkassilise ministeriumitooli pääle. Jah, siia tuleb usklik petserlane oma rõõmu jagama ning muret maha puistama, siia õnne korral Jumalat tänama ja õnnetuse korral jumalamehelt ehk „targalt“ nõuu ning abi otsima — kõike on siit leida.

Keeli kuuldatakse siin harilikult neli: Wene, Eesti, Läti ja Saissa keelt.

Alew i päriselanikud on wenelased ja nende arw poolteise tuhande ümber; pääle selle asub alew is palju

eeftlasi ja lätlasi, kes enamasti ^{na} „pääsi pääl“ elavad, ja alevil pole asja — „kus see kirjutatud on.“

Majasid on arvu järel 220. Kümmeleond nendest on ühe- ja kahelordsed telliskivi-majad, mõni kümme kahelordset puumaja, teised kõik on ühelordsed puumajad. Turuplatšid on laatade suurusega võrreldes kitsad, uulitsad keskmise laiusega. Kord ja puhutus on viimase ajal uulitsatel rahuloldam, muud kui öösel on alev halvasti valgustatud.

Petseri päättöö on kauplemine. Siin on kaupmeest 60, kellest mitmed oma teise-kildi kauplustes mitu selli peavad. Kõige rohkem on würtšikauplusi; siis raua, naha, riide, šöe, petroleumi, soola, heeringa, jahu, maiusasjade ja pudu kauplused. Pääle nende on veel paarikümmend kaupmeest, kes turu ääres putkades ehk lina pääl söögikraami müütavad. Kui siia kümme pagarit juurde arvame, kes Petseris igal nädalal 50 kuni 100 puuda saia, leiba ja pränikuid ära müüvad, siis näeme, et paarikümne petserlase pääle üks kaupmees tuleb. Kuidas see ennast seletada annab? Esiteks: siin on nädalas 3 turupäewa, kuhu pääle Petseri ümbruse Wõrumaalt palju rahwast kottu tuleb; teiseks: igas kuus 2 laata, kus kahest kubermangust tuhanded inimesed siia kottu woolawad. Siis toowad siia 4 suurt aasta-laata ja ristikäigud arwamata palju rahwast kottu.

Siis veel Petseri lina. Pääle Pihlwa- ja Wõrumaa püüawad laugemadgi põllumehed oma lina Petseris müüa, sest siin oli lina alati kallim, kui teistes ümberkaudsetes alewites ja linnades. Ja kes Petserisse lina tõi, see siit ikka mõnesugust kaupa laasa wõttis, iseäranis nahalaupa, mis siin wõrdlemisi odaw on. Lina laawatantses ja harimises seisab Pihlwa kubermang Wenemaal esimeses reas ja Petser on selles tähtsam osa kubermangust. Sellepärast töötawad Petseris 3 lina-kontori jaoskonda, mis Baltimaalgi tähelpanemist

on äratanud ja kus aastast läbikauplemist miljonitega tuleb arvata.

Seda kõike kokku võttes saame aru, kuidas väikeses alewis „100“ kaupmeest elada võivad ja keegi neist „poodimehe“ nimega leppida ei taha.

Päälle kauplemise elatavad siin paljud endid kringsepa- ja räätsepa-, puu-, lardsepa-, kübarssepa-, tislari- ja sepatööga. Niisugustest käsitöelistest on paljud põllumehed, kes alewi taha küladesse oma hingemaad harima lähevad. Tuleb sedagi ette, et käsitöeline päälle hingemaa veel theemaja ehk õllepoodi peab, s. o. käsitöeline, põllumees ja ärimees tahab olla. Siis olgu veel w o o r i m e h e = amet, mis enam kui kümnele hobusemehele tööd annab, nimetada.

Theemajad olid 1907. a. wlis. Ühel nendest on pilljard ja muud mängud sisse seatud. Ühes aga, semstwotheemajas, on lugemisetuba raamatulogu ja ajalehtedega. Zoogikohtadest on siin, nagu kauplustestgi, suur küllus: 10 õllepoodi, 1 wiinakeller, 1 trahster ja 1 kroonuwiinapood. Zoogikohad aga, kus „ilma paberita“ kaubeldakse, lõowad arwu poolest oma seaduslikud wennad laugelt üle.

Alewi walitsus (общественное городское управление) seisab n. n. linnawanema, tema abilise ja 11 wolimehe käes; wiimastest on 2 eeslased, 1 lätlane, 8 wenelased.

17. Ühised ja seltsid.

Alewis asuw Tuletõrjujate Ühikus ei ole ainult alewile tähtis, ta annab ka ümberkaudsetele küladele tulekahju korradel abi.

Meesilaste-pidajate ühikus asutati a. 1907. Ta on alles wälte ja ei ole päälle ühe malfuta kursuse palju muud suutnud teha.

Wene selts Печерское Общественное Собрание tuli 1908. a. tlmale ning awas suure toredusega oma üüritud ruumid 27. juulil. Seltsil ei ole näitlejaid, ei lauljaid ega deklamereid, küll aga alkoholiga puhwet, piljard ja palju muid mängusid. Ta on ärimeeste klubi, kelle liikmed endid kunsti ja teadusega waewama ei hakka. Suwel näitlewad seltsi saalis juwitajad — Peterburi ja Pihkwa haritlased, kunstnikud ehk kes läte juhtub; muul ajal aga läib Pihkwaist ja mujalt mõnesuguseid kunstiarmaatajaid siia pidusid andma. Seltsi lugemiseaas oli „Slowo“ ja „Niwa“; nendelgi on wähe lugejaid — seltsiliikmed pääle raha palju midagi ei loe.

1907. a. asutatud Petseri Gesti laulu- ja mängu-Selts „Kalew“ jõuab küll helikunstis Wene wenast ette, aga muud kunstid ei taha temagi läes edeneda. Maaseltsidega wõrreldes awaldas „Kalew“ oma esimesel eluaastal lestmist jõudu — mitu näitemängu, kontserti ja perefonnaõhtut on ta aasta jooksul toime pannud. Tal on kaunis hääl segaloor ja nii palju näitlejaid, et lestmisi näitemängusid ette wõib tunda. Basunaloorigi on ta asutanud, töötab nii muusikas edaspidi õige tugew olla. Ka ühe kirjanduseõhtu on „Kalew“ toime pannud ja sügisel (1908) räägiti üleüldisel koosolekul, et edaspidi igas kuus üks kirjanduseõhtu peab tulema. 1908. a. algul elusse tõusnud 12-liikmeline L u g e m i s e r i n g heitis suwel 1908. hinge, raamatuid „Kalewile“ pärandades. Mit on seltsil raamatulogugi juba põhjendatud; ajalehti on seltsimajas üksainus — „Postimees“. Peab tähendama, et asunikud seltsi wäga wähe tarwitawad. Mitmest tuhandest eestlasest, kes alewi umbruses elawad, tarwitawad seltsi pooltada inimest. Mõnikord ilmub pidule ainult mõni kümme eestlast. Wenelased ja lätlased teewad siin pidu wõimalikuts.

18. Lõpp.

Olen püüdnud setude praegust majanduslist ja hariduslist seisukorda näidata, nagu ta on, sellejuures mõbdamlnnes ka nende rahwust puudutades; ei ole tahtnud Wene ega Eesti wärwi nende pääle wõida.

„Aeg“ seisab setu ukse ees ja hüüab: Tule wälja kui w e n e l a n e ehk e e s t l a n e — s e t u t ei p e a e n a m o l e m a.

Mis peab setu tegema? Setulz jääda tähendab koolist, kirjandusest, kunstist ja teadusest ilma jääda. Aga mis siis: wenelane wõi eestlane? Wenelane — siin on ta tõlge, mille kallal wilets filolog palju aega wiitunud, kes aga siisgi oma tööle nime alla kirjutada ei jõanda. Eestlane — siin on ta suurilõhna saadud loopia, millele keegi ei taha alla kirjutada: alguskirjaga õige. Rahwakooll on ligi 20 prots. terwest rahwaarwust nn. kirjandisistjaks teinud; kes niisugustest Pihtwasse ehk mujale Wene rahwa sekka elama asub, saab küll peagi wenelaseks, aga kes koju jääb, arwab ka enda wenelaseks, kuid ei siis alatafa Wene iseloomu wastu. Minult juurema haridusega setu, kes lapsepõlwest täieeani koolis käinud, on wenelaseks saanud, ta on rahwa kombed, pruugid, keele ja laulu unustanud.

Kõik palju Wene mõjust. Kui setule rohkem koolisid ei awata ega praeguseid semstrokoolisid paremaks ei tehta, siis käiwad wenelased weel palju aastaid asjata selle wiigipuu päält wilja otsimas. Or-katoligu kirik ja wenelaste naabrus mõjuwad väga pillamisi. Setumaa piiriäärsetes külades, mis Wene ja Setu taludest koos seisawad — säälgi on weneestamine väga poolikult korda läinud.

„Wenelaseks saamine“ ilmub kõige esiteks äriilmas. Arimees tunneb ära, mis rahule (=rahale) tarwis läheb. Wenelaste juurdemeelitamiseks katsub ärimees „puhast“ Wene keelt rääkida ja „tarbelorral“ tõendab ta koguni,

et tema wanemad wenelased olla. — Siit läheb lord koolitatud inimeste lätte. Tahad paremat teenistust saada ehk ametnikuks hakata, siis „pead“ juba teadma, kuidas tarwis olla.

Aga nüüd jääb veel umbes 80 prots., kes keele kui ka meele poolest setud on, kes koolist ja igast mõjust eemale jäänud — kas neist tulewad eestlased?

Setu ei tunne eestlast. Ta pääses pärisorjusest 40 aastat hiljem kui eestlane ja elas pääle selle niisugustes oludes, mida Eesti oludega kuidagi võrrelda ei saa. Setu teab, et „Maa poole pääl“ tehtakse setunälja ja et „jääb elässe sändse salja, koh pallu närtso um ni potte ja filpi wõedas.“

Aga Setumaal asub nii mitu tuhat Eesti asunikku: kas need ei ole setu arwamist muutnud, tema pääle mõjunud, kas need ei seisä hariduse poolest setust kõrgemal, kas nad ei tutvusta setut kirjakeele ja kirjandusega ja kas nad ei sünnita jääb Eesti feltstonda, kus Setu noorsugu ennast kui kodus tunneb olevat?

Ei midagi niisugust.

Esimene jääbne Eesti kool on ligi 30 aastat wana. Ta on oma loomu poolest palwekool. Koh, ta õpetas oma wiisi lugemist ja kirjutamistgi. Ka setud tuliwad siia „kirjä opma“.

Aga peä tuliwad Gr.-õigeusu hingekarjased ja ütlesiwad: „Need on meie lambad, ajame nad siit laudast wälja!“

Teine Eesti kool läib neljandat aastat. Koolilaste arw on iga aasta 40 ümber, nende hulgas 1½ protsenti setusid, 5 protsenti wenelasi*). Ka see kannab kirikutooli laadi.

*) Mõned wäike-ärimehed lasewad endi lapsi Eesti keelt õppida, sest äritohas läheb seda tarwis — maal on üle 60 protsenti Eesti keele rääkijaid.

Afunikud on harjunud endi kooli kui Wastfeldina abikirikut hindama, ja kool ei ole suutnud nende waa-
det senini muuta, ei ole suutnud neid kirjakeelega tut-
wustada ega kirjandust lugema ajada. Wanemad
afunikud ja nende lapsed räägivad puhast Setu keelt,
laulawad Setu laulu, läiwad kirmaskitel: wõtawad
Setu rõõmust ja murest osa ja on oma „seltstonnaga“
rahul. Mõned säälsed Eesti neiud on rahwalaulus
nii osawad, et neid pulmaorral pruutneitsina *)
laulma kutsutakse.

Tah, algupäralise eestlase — jetu — elus on tu-
gew tuum, ja nii tugew, et afunit tema mõju alla
langes.

Wõtte üts Baltimaa eestlane, kes hardust ei ole
saanud ehk seda õige pääliskaudselt saanud, kes kõrge-
male seltstonnale järele aimates ennast wälispidiste
kommetega ja wangis-hoitud wiisakustega ehib, loo-
rige temalt kõid need lestad maha ja waadake, mis järele
jää.

Mõtteid ei ole, tundmusi awalbada ei mõista lah,
olgu siis kui „Armuditeist“ ehk „Rahwalaulitust“ mõni
salm pähe on õpitud ehk jälle — meelde tuleb: „Kui
juudi Walgast tullima ja Sangastehe sõitjema . . .“

Kas need siis rumalasti tegiwad, kes Setu laulu
õppisiwad, laulu, mille sees on tundmusi ja mõtteid?

Ta misjugune pidi see eestlane olema, kes 40—50
aasta eest wäljarändamises pääsemist otsis?

Warandusline tehrowis ja töö raskus sundis teda
haridusest ilma ja seltstielust eemale jääma. Et Kreuz-
waldi mõtted, ei Jakobsoni eestilised ettewõtted ega
Jannseni magusad jutud mahtunud eestlastesse, kes
mõisamoonakatena, landimeestena ja talujulastena kui
ta popsidena „Eesti ärkamise hommitu!“ Baltimaal
põldu harisiwad. Nad ei kuulnud „Taara tammitules
tanget häält,“ millest Jakobson rääkis; ei mõistnud

*) Podruska.

Kreuzwaldi nõuu võtta ja „sipelga juurde õppima minna“ ega tundnud Jannseni laulusi „Mu tsamaa, mu õnn ja rõõm“ mingijugust väge wälja tulema ega endi südamesse minema. Nende tugewam tundmus oli nälg, ja see kthutas neid kodumaalt wälja — Pihlwasse ja kaugemale. Paljud leidsiwad Setumaal ja selle ümbruses asupaika.

Setumaa oli sel ajal pärisorjusest pääsenud ja asus wabaduse waimustuse ja lahedama elu lootusega oma „hengepõllu“ kallale, eestlased aga oliwad juba mitukümme aastat linnupriiuselt wäsitatud ning wintsutatud. Setul oliwad rahwaluule ja muusika eestlase omadused alles, eestlase hing aga oli sellest juba tühi — sääl aelefiwad siissetuubitud esimesed kultura-anded — usk, alandus ja tume lootus — kui mutnasjutulised mustad linnud mahajäetud templiwõlwide all, kus walgust ega õhku ei ole.

Nad tundsiwad oma Pihlwa õed-wennad ära „kirivista kindaaista, naka kaema kapuist . . .“ Mis weel! sääl oli ju selge Eesti keel ja puhas rahwaluule. Ujajooksul omandasiwad nad Setu keele ja laulu, hakkasiwad Setu firmaskitest, küla- ja peretondlikkudest pidudest osa wõtma ja, kui teinekord aega üle jäi, löiwad „Eesti õde — Setu sõsar“ „Tarto-ma-kele Lauluramatu“ lahti ning laulsiwad kahekesi kokku: „O Jumala laste, kuis armoga lugu . . . kas ^{utaus} ütlus waimun ka lindma om weel!“ Nii käiwad wanemad asunitud setudega tänapäewani nõnda ütelda — käsiläes.

Asunitud aga, kes „Setunälja“ ajajärgus ehi weidi warem tuliwad, peawad endid setust paremaks, targemaks, pillawad teda. Nendele ütleb setu „tuhlna-mõtsil!“ ja nende wahetord „olõ i loohwla“.

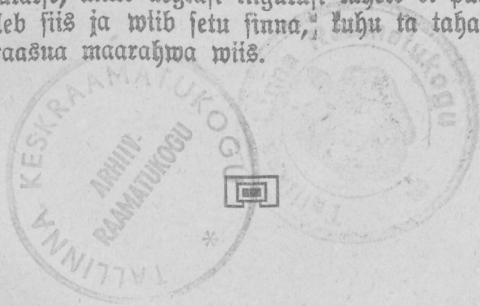
Siis on siin weel ringtõnd uuemaid asunita, kes Setu rahwast sel ega tefsel wiisil tähele ei pane. Nõit nende tähelepanel on Petseri Eesti laulu- ja mängu-felksi „Kalewi“ pääle pöördud.

Nüüd on eestlased setudele raamatuid saatnud ja neadest rääkinud, kuid nad ei ole nendele lugemist ega kirjakeelt õpetanud. Kirjandus ei saa veel setud eestlastele ligistada, tutvustada.

Ja mis veel Betseri Gesti asunikkudest ütelda? Praegu ei ole neil koolisid ja nende kirjanduse sõpru võib sõrmele pääl ära arvata — nad ei suuda Setumaad selles asjas arvitada — saavad haridust nendest koolidest, kust setudgi, ja on emakeele mõistmises punbulitud. Seadku asunikud endi häbised koolid (Vaasarewos ja Betseris) jalale, õppigu enne ise lugemist ja omandagu haridust, — alles siis võivad nad setud aidata. Et teist tõsta — selleks on tarwis enesel enne püsti seista.

Õpetame: 1) Niikaua kui eestlase ja setu wahetord selleks jääb, mis ta senini olnud ja 2) niikaua kui Betseri Gesti asunik setust kõrgemal ei seis — ei taha setu eestlasteks saada. Ja niikaua kui Betseri wenelane waimliselt sarnases pimeduses wiibib kui tänini, ja setudest ainult 20 protsenti Wene kooli pääseb, ei taha setu wenelasteks saada.

Uga ta niisuguste tingimiste juures ei wõi setu ühe punkti pääle seisma jääda, sest see, mida saatuseks nimetatakse, mille aeglasi liigutusi tähele ei panda, — ta tuleb siis ja wiib setu sinna, kuhu ta tahab, kuhu ta Kraasua maarahwa wiis.

.05

Hind 30 kop.

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1-05-01036

